

“... WANT REMICTEREN ES PRINCELIC”?

Enkele opmerkingen over het remissierecht in het Overkwartier van Gelre ten tijde van de Aartshertogen

Inleiding

Remissie of kwijtschelding van straf mag zich sinds enkele jaren verheugen in de hernieuwde belangstelling van rechtshistorici. In Nederland wijdde H. de Schepper recent enkele artikelen aan dit fenomeen.¹ Hij legt daarbij het accent op de uitoefening door de Bourgondiërs en Habsburgers van het gratierecht in het kader van de uitbouw van een gecentraliseerd soeverein gezag in de Nederlanden. Zijns inziens gaat het daarbij om een vorstelijk prerogatief, dat wordt uitgeoefend, aanvankelijk via de Hofraad en nadien via de Geheime Raad: “Zelfs de soevereine raden van justitie in Mechelen, Brabant, Henegouwen en later Gelre zijn daar officieel niet meer toe gerechtigd.”² Hoewel hij niet uitsluit, dat “die vastgestelde regels voortdurend of occasioneel worden overschreden”, stelt hij zich op het standpunt, dat “Brabantse en andere provinciale gratieverleningen contraproductief [werken], want zij hebben alleen lokale of hooguit gewestelijke reikwijdte. En daar hebben rechtszoekenden vaak geen boodschap meer aan.”³ Met de woorden van Filips Wielant concludeert hij “dat behalve de vorst niemand remissie mag verlenen “want remicteren es princelic””.⁴ Voor zover er desondanks nog andere overheden gratie mochten verlenen,

¹ H. DE SCHEPPER, Het Gratierecht in het Bourgondische Nederland 1384-1633. Vorstelijk prerogatief en machtsmiddel, in: H. COPPENS, K. VAN HONACKER, *Symposion over de centrale overheidsinstellingen van de Habsburgse Nederlanden*, Brussel 1995 (Standen en Landen, Bijzondere reeks 2), blz. 43-87; H. DE SCHEPPER, M. VROLIJK, Vrede en orde door gratie in Holland en Zeeland onder de Habsburgers en de Republiek, 1500-1650, in: M. BRUHEMAN, e.a. (red.), *Mensen van de Nieuwe Tijd*, Amsterdam 1996 (Liber amicorum A.Th. van Deursen), blz. 98-117.

² H. DE SCHEPPER, *Het gratierecht*, t.a.p., blz. 58; zie ook blz. 74: “In 1520 ontzegt Karel V de justitieraden uitdrukkelijk met inbegrip van de Grote Raad en de Raad van Brabant het recht brieven van placet, vrijlatingen, respijt “en andere brieven van gratie” te verlenen.”

³ H. DE SCHEPPER, *Het gratierecht*, t.a.p. blz. 75

⁴ H. DE SCHEPPER, *Het gratierecht*, t.a.p., blz. 84: “In 1498 decreeteert de Franse koning Lodewijk XII echter weer nadrukkelijk: “Au roi seul appartient de faire grâce et rémission”, “want remitteren is princelijck” en niemand anders heeft er het recht toe, voegt Filips Wielant daar in zijn *Practijcke*

laten de Criminele Ordonnantiën van 1570 er zijns inziens geen enkele twijfel meer over bestaan: “die gratie alleenlijcken komen moet vanden persoon vanden prince, deselve reserverende t' onswaerts, of tot onsen stadthouder generaal, of dengenen die specialijcken daertoe geordineert ende gecommiteert zijn.”⁵

Door deze wijze van voorstellen wordt de indruk gewekt, dat behoudens “occasionele” bevoegdheidsoverschrijding door gewestelijke justitiehoven, het recht van remissie in de loop van de zestiende eeuw volledig is geconcentreerd in handen van Karel V en Philips II en namens hen wordt uitgeoefend door de landvoogd met tussenkomst van de Geheime Raad.

Of dit nu werkelijk volledig het geval is geweest moet worden betwijfeld. Art. 24 van de Criminele Ordonnantie (CO) staat namelijk niet op zichzelf, maar maakt deel uit van een complex van artikelen, dat tot doel heeft paal en perk te stellen aan bestaande “misbruiken” op het gebied van de remissieverlening.

Uitgangspunt is art. 15 CO betreffende “Abuz au fait des remissions”.⁶ Hier wordt gesteld dat, hoewel het verlenen van remissie eerder aan de soeverein toekomt dan aan zijn vazallen, en het niet passend is dat - zoals in Brabant - sommige particuliere personen zich dit recht aanmatigen, de wetgever zich ervan bewust is “que tel droict appertienne à aucuns vassaulx et haultz iusticiers”. Hij wil hun bevoegdheden terzake niet afschaffen “mais bien leur prescrire, (comme à nous meismes) quelque forme et moderation d'en user ...” Dit standpunt wordt herhaald in art. 20 CO. Hier wordt ten aanzien van “ceulx qui maintiennent avoir droict de faire graces” bepaald, dat zij van hun aanspraak zullen moeten doen blijken. “Mais quant ausdites remissions, combien qu'il conviendrait, que nous seul en usissions (comme dict est) neanmoins siavant qu'ils ayent ce droict par bons tiltres et enseignemens, en pourront user, pourveu que ce soit comme il convient.” De uitoefening van dit recht wordt echter wel aan voorwaarden gebonden. Geen remissie mag worden verleend, tenzij dit “par noz ordonnances faictes ou à faire” geoorloofd is of zal zijn; bovendien moeten de desbetreffende genadebrieven binnen zes maanden ter bevestiging worden aangeboden aan het gewestelijke hof van justitie, op straffe van nietigheid. Bij gelegenheid van dit interinment zal het gewestelijke hof ook de hoogte van de amende bepalen, waarmee de desbetreffende vazal of diens officier zich zal moeten vergenoegen (Art. 21, 22 en 23 CO). Na deze bepalingen over de uitoefening van het recht van remissie door vasallen en bezitters van hoge heerlijkheden, volgt art. 24, waarin de uitoefening van gratierecht door en vanwege de vorst wordt geregeld “touchant les homicides, et autres crimes, et des graces et remissions; et par cui se doit vent ottroyer.” Ook hier is volgens de wetgever sprake van wildgroei. Teveel personen en instellingen zijn tot het verlenen van genade

criminele aan toe.” Een dergelijke verbinding tussen het decreet van Lodewijk XII en het remissierecht in Vlaanderen wordt door Wielant in zijn *Corte instructie in materie criminele* mijns inziens niet gelegd. Cfr. J. MONBALLYU, *Filips Wielant. Verzameld werk, dl. 1., Corte instructie in materie criminele*, Brussel 1995, blz. 102, cap. 102 § 2; blz. 280, cap. 150 § 2.

⁵ H. DE SCHEPPER, *Het gratierecht*, t.a.p., blz. 84 onder verwijzing naar art. 24 van de Criminele Ordonnantie van 5 juli 1570

⁶ Gebruik gemaakt wordt van de editie in 1792 bezorgd door BAVIUS VOORDA, *De crimineele ordonnantiën van koning Philips II van Spanje, laatsten graaf van Holland ...*, Leiden 1792. Het ware wenselijk, dat spoedig een moderne tekstkritische editie van de Criminele Ordonnantiën zou worden uitgegeven.

*gemachtigd*⁷ (cursivering van mij), zoals de landvoogd, de request-meesters van de Geheime Raad, alsmede stadhouder en raden van enkele provincies. Tenslotte oefenen ook sommige “officieren”, hetzij zelfstandig, hetzij met advies van de rekenkamer, het recht van remissie uit. Hun bevoegdheid is een beperkte en omvat slechts commune en niet-gekwalificeerde delicten, die niet met de dood strafbaar zijn en waarin geen sprake is van confiscatie. In de praktijk blijken zij echter van deze beperkingen niets aan te trekken. Hun voorbeeld wordt bovendien nagevolgd door anderen, aan wie een dergelijke machtiging in het geheel niet is verleend.

Omdat aldus van het recht van remissie op grote schaal misbruik is gemaakt, verbiedt de wetgever degenen die zich hieraan hebben schuldig gemaakt, voortaan remissie te verlenen “comme chose non convenable ny decete”; en bepaalt hij “que generallement la grace doibt seulement venir de la personne du prince, en le reservant à nous, nostre lieutenant general, ou ceulx, qui speciallement à ce sont ordonnez et commis, comme se fait en tous autres estatz et royaumes bien policiez.”

Als ik het juist zie, beoogt de wetgever door middel van art. 24 CO niet het ontnemen van bevoegdheden aan degenen aan wie deze eerder waren toegekend, maar enkel het corrigeren van misstanden binnen het eigen justitiële apparaat. Voor zover bepaalde instellingen (ceulx, qui speciallement à ce sont ordonnez) nadrukkelijk tot het verlenen van remissie zijn gemachtigd, verliezen zij hierdoor hun bevoegdheid niet.

“Close reading” van de artt. 15, 20-24 CO maakt duidelijk, dat de bevoegdheid remissie te verlenen in 1570 bepaald nog niet een exclusief attribuut is van de soeverein, hoezeer hem dat ook wenselijk zou lijken. Deze bevoegdheid is nog op ruime schaal geattribueerd of gemandateerd aan diverse organen. Daarnaast is er kennelijk sprake van aanmatiging van het gratierecht door andere vorstelijke organen en officieren en beschikken ook vazallen en bezitters van hoge heerlijkheden over legitieme aanspraken. Tenslotte worden ook de bestaande inhoudelijke gratiëringsvoorschriften kennelijk veelal met voeten getreden.⁸ Naar bevoegdheid en vorm is het recht van remissie nog niet in een stabiele fase gekomen. De Criminele Ordonnantie geeft eerder uitdrukking aan de noodzaak tot verandering dan dat zij het eindpunt van een ontwikkeling beschrijft.

In het hierna volgende zal dit worden toegelicht aan de hand van enkele opmerkingen over de bevoegdheidsverdeling en de remissiepraktijk in het Gelders Overkwartier van Roermond tijdens de regering van de Aartshertogen Albert en Isabella.

De bevoegheidsverdeling terzake van de verlening van remissie in het Overkwartier

Zoals bekend, is in 1580 in opdracht van de landvoogd Alexander Farnese van Parma de zetel van het koningsgetrouwe Hof van Gelre verplaatst uit het rebelse Arnhem naar

⁷ Art 24 CO: “A quoy faire sont trop de personnes autorisées ...”

⁸ Zoals de bekende ordonnantie van 20 oktober 1541 (*Recueil des Ordonnances des Pays-Bas*, serie II, dl. 4, blz. 325-329)

Roermond, alwaar stadhouder, kanselier en raden hun werkzaamheden op voet van de Kanselarij-instructie van 1547 voortzetten.⁹

Art. 28 van deze instructie kende hun het recht van remissie toe in alle criminele zaken, met uitzondering van bepaalde enorme delicten, waarvan gratiëring aan de vorst zelf bleef voorbehouden. De desbetreffende remissiebrieven moesten door de kanselarij, of door de rechterlijke officier worden geëxpedieerd. Voor zover de rechterlijke officieren, blijkens hun ambtsbrieven, over zelfstandige aanspraken op het gebied van compositie en remissie beschikten, bleven deze onaangetaast.¹⁰ Deze bevoegdheid werd in enigszins andere bewoordingen ook opgenomen in art. 38 van de Nieuwe Kanselarij-instructie van 1609.¹¹ Aangenomen mag worden, dat de Soevereine Raad te Roermond een van de instellingen is die wordt bedoeld in art. 24 van de CO, waar gesproken wordt over de personen en instellingen die tot het verlenen van remissie gerechtigd zijn. Daarnaast valt ook geenszins uit te sluiten, dat er in het Overkwartier nog onderheren zijn, die op grond van hun privileges, of “officieren” die op grond van hun ambtsbrieven, hetzelfde recht genieten.

⁹ Voor een kort institutioneel en bibliografisch overzicht, zie: A.M.J.A. BERKVEN, W.J.H.M. VAN DE PAS en G.H.A. VENNEN, *De overheidsinstellingen van Spaans en Oostenrijks Gelre (1543-1795)*, in: A.M.J.A. BERKVEN e.a (red.), *“Flittich erforscht und gecolligeert ...”*, Maastricht 1995, blz.187-225.

¹⁰ Kanselarij-instructie 1547, art. 28: “Stadholder, Cancellier ende Raiden sullen alle crimineelle zaken, vallende in den voirsch. landen mogen composeren oft remitteren, daerop behoort de amptluyden oft officiers, daeronder dieselve gevallen off daer de delinquanten wonachtich ziin, indien heml. dunckt de materie sulcx gelegen te zijn ende oick den commissariis van den lande van Gelre, regard nemende altiit, dat die breucke oft amende gegroot worde ende tot onsen proffyte comme, nae gelegenthey van der saicken. Ende sullen die briefven hieraff ghenomen worden uyt der cancelryen offt van den officier, nae dat geordonneert sal worden by den Stadholdere, Cancellier ende Raidt, welverstaende, dat doetslagen eerst verjaert sullen ziin, partijen versoent offte soen by den Raiden gemaect, uytgenomen crymen lese majestatis, ketterye, commotie oft seditie, moert, moertbrant, ontfueringe van maechden off vrouwen, valscheyt van munten, dootslagen mit opgesetter lage geschiet oft onrechtswille ende delicten geschiet jegens onse officiers om zake van haer officie, diewelcke zullen blyven staen tot onser beliefte, onvercort een yeder van den amptluyden huers ampt verscryvinge.” Voor wat betreft de remissie-bevoegdheid van rechterlijke officieren in het hertogdom Gelre vóór 1543, zie J. KUY, *De ambtman in het Kwartier van Nijmegen (ca. 1250-1543)*, Nijmegen 1987 (Werken Gerard Noodt Instituut, nr. 10), blz. 221-227.

¹¹ Nieuwe Instructie 1609, art. 38: “Het gheven van landtwinninghe ende remission van criminele delicten, metbrengende lyffstraff oft bannissement met confiscatie van ghoederen, zal blyffven ter kennisse van onsen Stadholder, Cantzler ende Raeden, tot welcken eynde de requeste van den delinquant zal gepresenteert worden aen den voirs. Stadholder oft, in zyn affwesen buyten den lande van Ghelre, aen Cantzler ende Raede, die op de gelegenthey van den feyte behoort hebbende den drossart oft amptman van der plaetse ende bevindende de zaecke remissible, zullen den suppliant senden by apostille aen die van onse Rekencaemer ome met hun t'overcommen van de somme ende amende, die hy zal betaelen voer onse gerechticheyt, d'welck die van de voirs. Rekencaemer zullen doen, daerover behoort den voirs. amptman oft officier, regard naemende op de circonstantien van den feyt, qualiteyt ende ghestaetheyt van den suppliant, doende daernaer d'advertentie daeraff aen den voer. Stadholder, oft Cantzler ende Raeden in zyn affwesen buytenslandts, omme alsdan op de remissie te ordineren naer behoiren, onvercort eenen yederen van den amptluyden haer amptsverscryvinghe, dan en zullen zulcke remission by hun nyet gegeven worden in crimine lese majestatis, commotie oft seditie, moort, moortbrandt, ontfuyringhe van maechden oft vrouwen, valscheyt van munte, dootslagen geschiedt met opgesetter laghe oft onrechtswille ende delicten geschiet teghens onse officieren om zaecken van haere officien, alledewelcke zullen staen t'onser beliefte, renvoyerende tot dyen eynde aen ons der suplianten requesten.”

Nadere informatie hierover is te vinden in de recessen van de Staten van het Overkwartier. Uit het protocol van de kwartiersdag van 20-21 januari 1609 blijkt, dat aan de totstandkoming van art. 38 van de Nieuwe Kanselarij-instructie een verhit debat over het recht van remissie vooraf is gegaan.¹² Inzet van de discussie was de vraag, of aan de drossaarden en aan de onderheren het recht van remissie toekwam, of dat dit recht was voorbehouden aan stadhouder, kanselier en raden. De drossaarden beklagden zich, dat waar zij voorheen “plachten te composeren, te remitteren ende ire quote vande amenden te hebben, dieselve remissiën nu bij 't Hoff gegegeven worden, sonder die drossarten eenich part ofte deyl der amenden te geven ofte doen geven.” Melchior Benschop, momboir of raad-fiscaal van het Hof van Gelre, verdedigde daarentegen het standpunt “dat geene drossarten remissie mochten geven van dootslaeghen ofte andere capitael delicten daerdeur lijff ende goet verbeurt were ... ende dat sij derhalven geen part ofte deyl in sulcke amenden en konden pretenderen”, tenzij zij het tegendeel uit hun ambtsbrieven zouden kunnen bewijzen. Toen de momboir dit standpunt - mutatis mutandis - ook van toepassing verklaarde op de onderheren, maakte de stadhouder Hendrik van den Bergh, die zich als heer van Stevensweert hun positie goed kon voorstellen, zich tot woordvoerder van de oppositie, stellende “dat het eene andere gelegenheit were mit d' onderheeren, dan dieselve waeren *heeren*, hebbende eene heerlicheit ende jurisdictie, waerinne sij mochten straffen, van leben zu doot richten, remissie geven, ende anders nae gelegenheit der saecken procederen. (...) Hetwelcke de momber ontkandt heeft, sich fonderende op *het placæt*.”¹³ Zijns inziens was het recht remissie te verlenen een attribuut “vande hoichste souvereiniteyt vanden prince, 'twelck nyemandt anders als den prince competeerde, wy hij sulcx mit die beschreven rechten wolde bewijzen, allegerende eenige exempelen van andere provinciën, waerinne eenighe onderherrn remissiën gegeven hadden, die van 't Hoff gecasseert waren. Allegerende oick Paponem *De arresten*, seggende dat 'tselve oick in Vranckrijck alsoe geschiedt were.”¹⁴ “Waerop Sijne Excellencie [de stadhouder] voir antwoirdt gegeven: “Wij en hedden hyer mit gheene beschreven rechten te doen, sonder mit des lands privilegiën ende alde gewoentheden..”” Hij stelde zich op het standpunt, dat het recht van remissie een originaire bevoegdheid was van de onderheren, die zij “hadde gehadt eer sij den fursten van Gelre recipieert hadden, ende derhalven 'tselve beholden ende nyet vanden furste vercregen hadden.” Met andere woorden, het betrof hier een privilege van de landschap, dat werd beschermd door het Tractaat van Venlo.¹⁵ “Waerover der momber in colere is [ge]comen ...”

¹² RAL, ASO, inv. 71, fol. 38 e.v., verslag van de kwartiersdag van 20 en 21 januari 1609

¹³ Gedoeld wordt op de Criminele Ordonnantiën van 1570, zoals enkele regels verder in het protocol blijkt, wanneer de onderheren zich beroepen op “die resolutie van den [stadhouder] grave van Megen, cantzler ende raeden op die Crimineele Ordonnantie”. Cfr. ASO 71, fol. 47v.

¹⁴ Recueil d'arrestz notables des courts souveraines de France, ordonnez par tiltres, en vingt-quatre livres / par Jehan Papon - Tierce ed. augm., & recogn. par l'auteur. - A Lion : Par Jan de Tournes, 1559.

¹⁵ Verwezen wordt naar “die resolutie vanden grave van Megen, cantzler ende raeden op die Crimineele Ordonnantie, waerinne expresselijck vermeldt wurd, dat d' onderheren van onverdencklicher jaeren in possessie waeren geweest remissiën te geven.” Bedoelde resolutie d.d. 8 december 1571 is uitgegeven bij W.A. VAN SPAEN, *Verhandeling over de Crimineele Ordonnantie van Koning Philips in Gelderland*, Arnhem 1794, blz. 68-76: “Item touchant le xx, xxi, xxii, xxiii et xxiv art., quand à ceulx qui maintiennent avec droict de donner graces etc., qu'ils exhiberont leurs tiltres. Comment se doit user des graces et les amendes taxées sur l'interinement, aussy touchant les homicides et aultres crimes et des graces et remissions et par quy elles se doivent octroyer etc. Est à sçavoir que en ces pays les seigneurs subalternes ayans eu et ayans encoires l' usance, coustume et possession de donner

Het hier enigszins uitvoerig weergegeven fragment van de discussie tussen de stadhouder, die zich tot woordvoerder van de onderheren maakte, en de momboir, die de soevereiniteit van de Aartshertogen verdedigde, illustreert enerzijds het belang van het recht van remissie bij de uitbouw van de soevereiniteit, maar maakt anderzijds duidelijk, dat er in 1609 nog altijd krachtige oppositie bestond tegen inbreuken op wat hier wordt voorgesteld als een onderdeel van de gewestelijke privileges, zoals beschermd door het Tractaat van Venlo. De bezwaren van de ambtmannen en van de onderheren zijn door kanselier en raden, die zich wijselijk op het standpunt stelden, dat zij niet gerechtigd waren terzake een beslissing te nemen, doorgegeven aan de Geheime Raad, die belast was met de definitieve redactie van de Nieuwe Instructie.¹⁶ Een en ander resulteerde in een merkwaardig compromis. De formulering in art. 38, dat het recht van remissie, terzake van criminele delicten, strafbaar met lijfstraf, verbanning en confiscatie van goederen, *zal blijven* aan stadhouder, kanselier en raden, houdt ten opzichte van de instructie van 1547 enerzijds een graduele beperking in: op grond van de instructie van 1547 mochten stadhouder, kanselier en raden immers in *alle* criminele zaken remissie verlenen. Anderzijds geeft het woord *blijven* uitdrukking aan de opvatting, dat het verlenen van remissie een aan stadhouder, kanselier en raden bestendig toevertrouwd vorstelijk prerogatief is. Dit neemt overigens niet weg, dat de rechterlijke officieren nadrukkelijker dan voorheen bij de procedure worden betrokken, namelijk eerst om vast te stellen, of het delict remissibel is, en vervolgens om in overleg met de Rekenkamer de amende vast te stellen. Voor zover zij op grond van hun ambtsbrieven tot het verlenen van remissie gerechtigd zouden zijn, mogen zij hun recht blijven uitoefenen. Art. 38 maakt echter geen melding meer van hun recht om in voorkomende gevallen ook remissiebrieven te expediëren. Over de aanspraken van de onderheren wordt in het artikel geen uitspraak gedaan. Art. 46 garandeert hun echter, conform het Tractaat van Venlo, hun “vrijheden, gerechtigheden, alde gewoontheden, verscrijvinghe ende lantbrieven”. Opmerkelijk is ook de toevoeging, dat de remissianten in spe hun verzoekschrift moeten indienen bij de stadhouder, of indien deze zich buitenlands bevond, bij kanselier en raden. Evenals in 1547 behield de landsheer zich het recht voor, in persoon remissie te verlenen van enorme delicten. Nadrukkelijk werd bepaald, dat stadhouder, kanselier en raden de desbetreffende verzoekschriften aan de Geheime Raad zouden moeten doen toekomen.

Naar het zich laat aanzien heeft de Nieuwe Instructie van 1609 een einde gemaakt aan de problematiek van de uitoefening van het recht van remissie door rechterlijke officieren en onderheren. Wel gaf de uitleg van art. 38 kennelijk nadien nog aanleiding tot problemen tussen de stadhouder en kanselier en raden, zodat additionele regelgeving noodzakelijk was. Op 11 februari 1619 werden door kanselier en raden in een remonstrantie enkele vraagpunten aan de Aartshertogen voorgelegd, waarop bij reglement van 10 mei 1619 door de Geheime Raad een beschikking gegeven werd. Het eerste punt betrof de vorm van requesten, waarbij een “provisie van justitie of gratie” werd verzocht. Mochten dergelijke verzoekschriften gericht worden aan de stadhouder alleen, of moesten zij, zoals van oudher,

rémissons, sans que puelt estre ils ayent aultres lettres, tiltres et enseignemens que icelle possession et usance prescrite par le Traicté de Venloe confirmée et établye (à ce que vraisemblablement est à présumer) s' opposeront vivement et soustiendront en vertu du mesme Traicté de Venloe (lequel leur Ma^{tes} ont promis, conformé et juré).”

¹⁶ RAL, ASO, inv. nr. 71, fol. 103v, fol. 112v.

gericht worden aan stadhouder, kanselier en raden? De aartshertogen besloten tot het laatste, met aantekening, dat dit niet betekende, dat de stadhouder partijen niet voor zich mocht laten verschijnen om een poging tot minnelijke schikking te ondernemen. Het tweede punt betrof de vraag, of de stadhouder provisies van justitie of gratie zou mogen verlenen buiten kanselier en raden om. Deze praktijk werd door de Aartshertogen nadrukkelijk verboden. Zij bepaalden “dat de deliberatie op 't verleenen off weygeren van de provisie van justitie ende gratie zal geschieden in den raedt ende die resolutie daerop genomen naer de meeste stemmen ende voysen.” Ten derde stelden kanselier en raden aan de orde, of zij, indien de stadhouder afwezig was, ook zonder “advijs van den stadhouder” - d.w.z. zonder hem te verwittigen - provisies van gratie of justitie zouden mogen verlenen, zoals zij dat van ouds plachten te doen. Hierop beslisten de Aartshertogen, dat zij de stadhouder van alle belangrijke zaken op de hoogte zouden moeten houden, zonder daarom de rechtsgang te vertragen, tenzij er daartoe ernstige redenen waren.¹⁷

Een definitieve regeling werd eerst in 1640 getroffen; toen werd besloten, dat alle aangelegenheden betreffende remissie van niet gekwalificeerde doodslagen en abolitie van commune delicten, voor zover de desbetreffende brieven in de kanselarij geëxpedieerd mochten worden, in de vergadering van kanselier en raden behandeld mochten worden, ongeacht of de stadhouder aanwezig was of niet, zonder dat de stadhouder mocht proberen de stemming te beïnvloeden, of de uitvoering van het eenmaal genomen besluit op te schorten. Bij deze gelegenheid werd stadhouder, kanselier en raden bovendien op het hart gedrukt, geen remissie te verlenen van enorme delicten, waarvan de vorst zich het recht van gratie had voorbehouden en geen gevolg te geven aan remissiebrieven, tenzij deze aan alle vormvereisten voldeden en deugdelijk geïnterineerd waren.¹⁸

¹⁷ RAL, Hof van Gelre, plakkaatregister 1, fol. 153v-156r; de overige punten van het reglement betroffen het verlenen van vrijgeleide, opschorting van de uitvoering van vonnissen, klachten terzake van de “policie” en de verhouding tussen de burgerlijke en militaire justitie.

¹⁸ ARAB, Audiëntie, reg. 784, fol. 471r-474v, instructie voor de stadhouder van Gelre, 3 januari 1640:

3. Que toutes matieres regardans la publication, execution, observance ou contravention aux placcards et edicts de Sa Majesté et autres de semblable nature concernans la police de la province, celles de justice ordinaire ensemble celles de grace, si comme remissions d' homicide non qualifiez, abolition de cas communs ne regardans les placcards et edicts politics de Sa Majesté, concessions de marchez ou foires et autres dont l' expedition pourroit compter à la chancellerie de Sa Majesté en ladite province, se debvront traicter en l' assemblee de conseil et au lieu accoustumé d' icelle, ou quand ledit gouverneur se trouvera present, aussij bien qu' en toutes aultres assemblées en son absence. Icelles se resouldront et concluront à pluralité de voix, sans y pouvoir estre apporté par ledit gouverneur aucune auctorité qui empescheroit la liberté des suffrages ny aussi se [prevaloir] des abus et exces commis par le gouverneur precedent en octrois de ventes de terres vagues, vides ou communes d' iceux pays.

4. Que les matieres ainsij resolu à pluralité des voix sortiront leur effect sans pouvoir par ledit gouverneur et de son auctorité y apporter aucun changement, innovation ou retardement; ainsij pour cause survenante il juge convenir au service de Sa Majesté que quelques resolutions soient changees ou moderees ou l' execution suspendue, en tant que la nature et qualité de telles affaires le pourroit permettre, il le proposera ou le fera proposer par le chancellier audit conseil et ce suivra et effectuera ce qui y aura esté conclu et arresté à pluralité de voix.

5. Qu'il ne sera loisible audit gouverneur non plus qu'à ceux de la chancellerie et chambre des comptes d' accorder aulcun graces, ou octrois reservez selon le droict, les edicts et usages anciens à Sa Majesté ou son lieutenant-général, si comme passeports personnels ou reèls, admortissements des biens, admissions de nouveaux cloistres, convents ou colleges, remission d' homicides qualifiez, ny generalement faire faire aucune depeches emportans dispensation contre les edicts et placcards de Sa Majesté.

Wij stellen vast, dat met betrekking tot remissies de bevoegdheidsvraag zich in het Overkwartier eerst geruime tijd na de Criminele Ordonnantie van 5 juli 1570 heeft uitgekristalliseerd. Uit de totstandkomingsgeschiedenis van art. 38 van de Nieuwe Instructie blijkt, dat zowel de rechterlijke officieren, als de onderheren zich in 1609 nog niet volledig hadden neergelegd bij de idee, dat “remicteren es princelic.” Het reglement van 1619 maakt duidelijk, dat er bij het verlenen van remissie van simpele doodslagen nog lange tijd sprake was van concurrentie tussen de stadhouder en het Hof van Gelre in enge zin (d.w.z. kanselier en raden), welke strijd eerst met het reglement van 1640 in het voordeel van kanselier en raden werd beslist.

Slechts de verlening van remissie van enorme delicten was onbetwist een vorstelijk prerogatief, dat werd uitgeoefend door tussenkomst van de Geheime Raad.

Procedure

Remissie is een rechtsmiddel, dat ingrijpt in het normale verloop van het strafrecht, doordat strafbaarheid als logische consequentie van het delict wordt weggenomen. Men kan het rekenen tot het domein van de “gratie”, dan wel tot dat van de “justitie”.¹⁹ Het was een noodzakelijk correctief in een strafrechtelijk systeem dat was gebaseerd op pure gevolgsaansprakelijkheid en in beginsel geen rekening hield met rechtvaardigings- en schulditsluitingsgronden.²⁰ Volgens art. 25 van de Criminele Ordonnantie mocht remissie alleen worden verleend indien er sprake was van zodanige verzachtende omstandigheden, dat men genade boven gestrengheid van justitie zou moeten prefereren, zoals in het geval van “gerechtvaardigde hitte” (“juste douleur”), gerechtvaardigde zelfverdediging, “ou chose semblable”. De aanwezigheid van dergelijke verlichtende omstandigheden mocht echter niet lichtvaardig worden aangenomen, met name niet in geval van doodslag door middel van gepunte messen, slag- of vuurwapens. Daarnaast speelde ook het karakter van de remissiant een belangrijke rol. Slechts goede katholieken en burgers van onbesproken gedrag kwamen voor remissie in aanmerking. Derhalve bepaalde art. 26 CO, dat subalterne rechters en officieren, indien hun terzake advies werd gevraagd, niet alleen informatie zouden moeten verstrekken met betrekking tot “la vérité du fait”, maar tevens over de catholiciteit en de onberispelijke levenswandel van de remissiant.

Het is evident, dat voor een goed gebruik van dit instrument een zorgvuldige procedure was vereist. Waar in de Criminele Ordonnantie van 1570 de bevoegdheidsvraag centraal stond (wie mag / mogen remissie verlenen), staat voor het overige de procedure voorop. Deze is ten dele neergelegd in de “stijl” van sommige gewestelijke hoven van justitie, zoals de Grote Raad van Mechelen, de Raad van Brabant en het Hof van Holland²¹,

6. Comme aussi ledit gouverneur ny ceulx de la chancellerie et chambre des comptes ne defereront à semblables passeports et autres concessions de telle nature, si elles ne sont despeschées en la forme prescrite par les edicts de Sa Majesté, scavoir en lettres patentes et sous son grand seel et cachet et interinees ou il appartient.

¹⁹ Cfr. SOHET, *Institutions de droit*, boek 5, tit. 31, § 1; DEGHEWIET, *Institutions du droit Belge*, tit. des rémissions

²⁰ H. DE SCHEPPER, *Het gratierecht*, blz. 43, 47.

²¹ Instructie van het Hof van Holland en Zeeland (1531) artt. 222-224 (A.S. DE BLÉCOURT, N. JAPIKSE, *Klein Plakkaatboek van Nederland*, Groningen / Den Haag 1919, blz. 33-69).

ten dele in gewestelijke plakaten en ordonnanties, maar ook in algemene wetgeving, zoals het plakkaat van 21 oktober 1541 en de ordonnantie van 22 juni 1589.²² Het Eeuwig Edict *tot beter directie van de zaecken van justitie* van 12 juli 1611 bepaalde in art. 47, dat men zich terzake van remissie moest richten op de genoemde ordonnanties van 1541 en van 1589.

De praktijk van het gratierecht in de Zuidelijke Nederlanden werd eerst ten tijde van Philips IV (1623-1665) voorwerp van enkele wetenschappelijke verhandelingen.²³

In de procedure zijn twee belangrijke stadia te onderscheiden. Ten eerste de fase van indiening van het verzoekschrift bij de tot de verlening van gratie bevoegde instantie tot en met het lichten van de verkregen remissiebrief bij de desbetreffende kanselarij en vervolgens de procedure van interinement of bevestiging bij het justitiehof in het gewest, alwaar het delict werd gepleegd. Hierbij moet worden aangetekend, dat in het geval remissie werd verleend door een der soevereine justitiehoven in de Nederlanden, dezelfde instantie zich tevens met het interinement belastte.

Volgens de ordonnantie van 1541 mocht men geen brieven van remissie verlenen voordat er sedert de doodslag één jaar was verstreken. Het was de taak van de lokale officier, zodra een doodslag was gepleegd, zich deugdelijk te informeren over de toedracht. Hij diende deze informatie goed te bewaren en ze t.z.t. ter beschikking te stellen van het officie-fiscaal van gewestelijk hof, dat met de bevestiging van de remissie is belast. Voor zo ver een officier zelf de bevoegdheid had te componeren over eenvoudige doodslagen, rustte op hem de verplichting zijn informatie voor te leggen aan het gewestelijk hof, dat diende te beoordelen of er inderdaad sprake was van eenvoudige doodslag en of het feit derhalve voor afkoop van vervolging in aanmerking kwam. Een en ander nam niet weg, dat het de primaire taak van de officier was, alles in het werk te stellen om de doodslager aan te houden om hem te doen berechten en zijn goederen ten bate van de fiscus in beslag te nemen en daarvan een deugdelijke inventaris te maken. In het geval van doodslag gold daarbij de regel, dat de ene jurisdictie de andere niet kon bevrijden, met andere woorden, dat de verdachte overal vervolgd diende te worden.

Indien de doodslager een remissiebrief, belast met interinement, had weten te verwerven, dan diende hij deze binnen zes maanden te presenteren aan het gewestelijk hof, dat met de bevestiging was belast, op straffe van cassatie en intrekking van de verleende gratie. In het geval hij dit verzuimde, zou hij opnieuw remissie mogen verzoeken tegen volledige betaling van het zegelrecht en het schrijffloon van de secretaris. Het was verboden door middel van *lettres d'ampliation* eenmaal verleende remissiebrieven aan te vullen. Indien de impetrant van remissie verzuimd had bepaalde feiten te vermelden, dan kon hem een nieuwe brief worden verleend. In een dergelijk geval diende - op straffe van nietigheid - in het exposé

²² *Recueil des Ordonnances* 2e serie, dl. 4, blz. 325-329 (ordonnantie van 20 oktober 1541); *Placcaerten van Vlaenderen*, dl. 2, fol. 169-189 (ordonnantie van 22 juni 1589). Het Eeuwig Edict dat op 1 juli 1616 voor Vlaenderen werd uitgevaardigd, was materieel vrijwel aan de algemene ordonnantie van 1589 gelijk. Cfr. *Recueil des Ordonnances*, règne d' Albert et Isabelle, 2e serie, dl. 2, blz. 288-295.

²³ HENRICUS KINSCHOT, *Responsa sive consilia iuris. Item de rescriptis gratiae a supremo senatu Brabantiae nomine ducis concedi solitis tractatus VII*, Lovanii 1633, Tractatus III. De remissionibus ...; FRANCISCUS ZYPAEUS, *Notitia iuris belgici*, Antwerpiae 1640, p. 223-232 (De abolitionibus et remissionibus).

vermeld te worden, dat eerder remissie was verleend op grond van onvolledige of onjuiste informatie (*remission non souffisanment narrée*).

De bevestigingsprocedure begon met de aanbidding van de remissiebrief aan het gewestelijk hof. De impetrant van remissie diende daartoe in persoon te verschijnen om bevestiging van de brief te verzoeken en zich in gevangenschap te begeven, totdat de rechter anders zou hebben beslist. De rechter mocht slechts tot slaking beslissen, nadat de impetrant daadwerkelijk was ingesloten en na kennisneming van de informatie, zoals verstrekt door de lokale officier.

Ten dage dienende van het interinement behoorde de lokale officier het dubbel van zijn informatie gesloten en verzegeld over te leveren aan de deurwaarder, waarna deze gegevens ter beschikking werden gesteld van het officie-fiscaal, om daarvan kennis te nemen. Indien de fiscaal de informatie toereikend achtte, had hij in beginsel keuze uit drie opties: hij kon zich refereren aan het oordeel van de rechter, zonder meer instemmen met het verzoek tot interinement, dan wel zich daartegen verzetten. Was hij echter van mening, dat de informatie niet toereikend was, dan kon hij nader onderzoek vorderen.

De rechters waren niet gehouden het oordeel van het officie-fiscaal te volgen. Het was integendeel verboden enkel af te gaan op het advies van de fiscaal. Zij dienden hun oordeel mede te baseren op de beschikbare informatie, die zij moesten “zien” en “visiteren”.

De geïnteresseerde partij, die eveneens gedaagd diende te worden, kon zich tegen bevestiging van de remissie verzetten, teneinde zijn eigen belang te vervolgen, dan wel ten fine van bestraffing aan den lijve en aldus de taak van de fiscaal aan te vullen. Deed hij zulks ten onrechte, dan riskeerde hij veroordeling in de kosten en arbitraire bestraffing.

In essentie diende de bevestigingsprocedure om vast te stellen of de remissiebrief niet was verkregen door een onjuiste of te gunstige voorstelling van zake, in welk geval de brief nietig zou zijn wegens sub- en obreptie. Om dit vast te kunnen stellen kon men niet volstaan met marginale toetsing. De rechter behoorde in het bijzonder te letten op verzwijging van bezwarende omstandigheden, te gunstige voorstelling van de levenswandel van de impetrant of, omgekeerd, te ongunstige voorstelling van de reputatie van het slachtoffer.

Na bevestiging van de gratie, was het de taak van de rechters de hoogte te bepalen van de amende civiel, waarvan de hoogte werd bepaald door de kwaliteit van de persoon, doch onder geen beding minder dan 20 gouden Karolusgulden mocht bedragen. Indien de remissiant niet tot betaling in staat bleek, kon in plaats daarvan een lijfstraf, zoals geseling of iets dergelijks worden opgelegd.

In de ordonnantie van 1589 ligt een sterker accent op preventie, opsporing en vervolging van doodslag en eliminatie van factoren die daaraan in de weg zouden kunnen staan (artt. 1-26). In dat kader passen tevens gedetailleerde voorschriften met betrekking tot remissie (artt. 27-50).

Uitgangspunt is ook hier, dat geen remissie mag worden verleend binnen het jaar nadat de doodslag is gepleegd, met de nuancering, dat dit niet geldt, indien er sprake was van ongeval, ernstige verwonding, gevolgd door een ander dodelijk “accident”, of in andere niet-lijfstraffelijke gevallen, en ook niet indien de verzoeker in de gevangenis zat (art. 27). In een herhaling van art. 24 van de Criminele Ordonnantie wordt gesteld, dat de bevoegdheid alleen toekomt aan de vorst en degenen die deze nadrukkelijk heeft aangewezen, met verbod aan alle andere officieren en aan alle particuliere heren, om zich

het gratierecht aan te matigen. Waar de ordonnantie van 1541 de mogelijkheid van verlening van remissie door particuliere heren nog open liet, liet de ordonnantie van 1589 (art. 28) de uitoefening van dit recht slechts toe, indien men binnen drie maanden na publicatie zijn titels aan de Geheime Raad zou hebben gepresenteerd. In dit opzicht wijkt de ordonnantie van 1589 dus duidelijk af van de ordonnantie van 1541.²⁴ In de artt. 29-33 worden vervolgens gedetailleerde instructies gegeven met betrekking tot het in te dienen request, het inwinnen van informatie door de gratiërende instantie en het lichten van de brieven, binnen zes weken na de verkrijging van de gratie bij apostille.²⁵

De artt. 34-51 betreffen de procedure van het interinement. De verplichting de verkregen remissiebrief binnen zes maanden ter bevestiging te presenteren aan het met gewestelijk hof op straffe van nietigheid (art. 34) wordt aangevuld met een speciale voorziening in het geval de remissiant zich in gevangenschap bevindt. Om kosten te sparen, dient men de gevangene in kwestie zo spoedig mogelijk *pede ligato* te zenden naar het gewestelijk hof en zo spoedig mogelijk tot het interinement over te gaan (art. 35). In het geval van te late presentatie van de remissiebrief, dan wel verzwijging of onjuiste voorstelling van feiten, dient men over te gaan tot cassatie van de brief, alvorens een eventueel nieuw verzoekschrift in behandeling genomen mag worden. In dergelijke gevallen zal de impetrant opnieuw schrijffloon en zegelrecht verschuldigd zijn (artt. 36-37).

De eigenlijke procedure wordt ingeleid met een dagvaarding. De impetrant van remissie dient *commissie van adiournemente ofte attache*²⁶ te verzoeken, op grond waarvan de fiscaal van het gewestelijk hof, de geïnteresseerde partij, alsmede de officier van de plaats waar de doodslag is gepleegd, worden gedaagd om ten dage dienende aanwezig te zijn, wanneer het verzoek tot bevestiging van de remissie zal worden behandeld (art. 38). Om de fiscaal en de rechters in de gelegenheid te stellen zich voor te bereiden, dient de deurwaarder (een copie van) de remissiebrief, alsmede de informatie, die door de lokale officier is verstrekt, uiterlijk twee dagen voor de dienende dag aan hen ter hand te stellen. Indien de deurwaarder, dan wel de lokale officier nalatig is de gevraagde informatie te verstrekken, riskeren zij een boete en dienen zij de schade van de impetrant van remissie te vergoeden. Indien de raadsheer-fiscaal ontevreden is over de verstrekte informatie mag hij op kosten van de officier tot *recolement* of hernieuwd verhoor van de getuigen overgaan (artt. 39 en 41). Twee dagen voor de dienende dag moet de impetrant van remissie zich in gevangenschap begeven. Op de dag zelf moet hij zijn brief “op twee kniën met blooten hoofde” aan de rechtbank aanbieden en in deze houding blijven totdat de brief is gelezen en - het officie-fiscaal gehoord - het interinement is uitgesproken (art. 40).

Indien ten dage dienende de geïnteresseerde partij of de lokale officier verzuimen te compareren, zal tegen hen verstek worden verleend en mag tot bevestiging worden overgegaan, onverminderd het recht van de civiele partij zijn particuliere interesse te vervolgen. Van welk recht hij na herdaging kan worden verstoken (art. 43).

De raadsheer-fiscaal zal zich tegen het verzoek mogen verzetten en concluderen tot verwerping van het interinement en bestraffing van de impetrant van remissie, daartoe

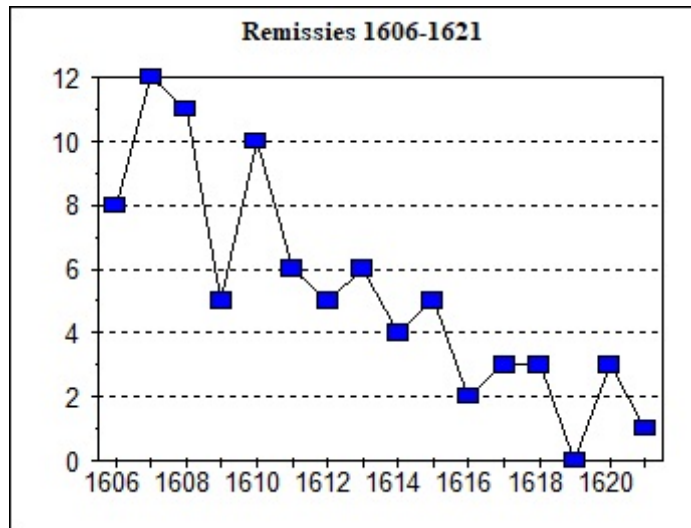
²⁴ De ordonnantie van 1 juli 1616 hield met uitoefening van dit recht door particuliere heren in het geheel geen rekening meer.

²⁵ In art. 33 van de ordonnantie van 1 juli 1616 is abusievelijk sprake van “de vercreghen gratie bij appelle” (ROPB a&i 2.2.293); cfr. ordonnantie van 22 juni 1587, art. 34.

²⁶ In art. 38 van de ordonnantie van 1 juli 1616 is sprake van *copie van adiournemente*; cfr. art. 39 van de ordonnantie van 22 juni 1589 .

procederende conform de stijl van den hove (art. 44); hetzelfde recht komt ook toe aan de civiele partij, hetzij om zijn schade te verhalen, hetzij om de impetrant van de remissie te versteken en hem crimineel te doen straffen. Hij kan zich daartoe voegen bij de raadsheer-fiscaal, dan wel zelfstandig ageren (art. 45).²⁷ Omdat de procedure vaak gerekt wordt door de civiele partij, die zich veelal uit “grooten toorn, gramschap, ofte hertneckicheyt” tegen het interinement verzet, worden de rechters gelast daarin hun discretionaire bevoegdheid te gebruiken, en - lettende op de kwaliteit en staat van alle betrokkenen en de omstandigheden van het geval - zorg te dragen dat de schade “naer redene ghetaxeert ende ghemodereert mach worden” (art. 46). Voor het overige dient het proces summier geïnstrueerd te worden met peremptoire termijnen, zonder dat men door middel van een

request civiel het verstek kan zuiveren (art. 47). Bij het bepalen van de amende civiel dienen de rechters zich te baseren op de kwaliteit van de impetrant en de omstandigheden van het geval. De amende civiel mag niet lager worden vastgesteld dan op 36 guldens (art. 48). De impetrant dient in gevangenschap te blijven totdat hij de amende heeft betaald,

dan wel de ontvanger van de exploiten anderszins tevreden heeft gesteld. Indien hij niet solvent is, dient de amende te worden omgezet in een lijfstraf, zoals geseling, dan wel een andere straf ter keuze van de rechters (artt. 49, 50).

²⁷ Art. 45 van de ordonnantie van 1616: “*t'sij haer by voughende ofte interinerende inde plaetsen van de fiscalen, ...*”; de ordonnantie van 1541 geeft hier: “*...et en ce suppleer l'office des fiscaulx.*”

Praktijk in het Overkwartier

In hoeverre correspondeert dit beeld nu met de praktijk? Bezien wij daartoe de remissie-registers van het Hof van Gelre te Roermond. Omdat plakkaten en ordonnanties bepaalden, dat remissies alleen effect zouden sorteren, indien zij tijdig ter bevestiging werden aangeboden aan het hof van justitie in het gewest alwaar het delict was gepleegd en dit voorschrift zich uitstreckte zowel tot de remissies, verleend door rechterlijke officieren en onderheren, als tot de genadebrieven, die door de Geheime Raad, of door andere daartoe bevoegde vorstelijke instellingen waren verleend, zouden dergelijke registers in beginsel een betrouwbare indruk kunnen geven van de praktijk in het Overkwartier.²⁸

Aangezien ten gevolge van de stadsbrand van 1665 het oudste archief van de Soevereine Raad goeddeels verloren is gegaan, bleef uit de periode van de Aartshertogen slechts een register bewaard, waarin tussen 1606 en 1622 door stadhouder, kanselier en raden bevestigde brieven van remissie werden geregistreerd.²⁹ Dit register bevat, op een totaal van 85 brieven uit de regeringsperiode van de Aartshertogen Albert en Isabella, twee remissiebrieven, verleend door de Geheime Raad te Brussel³⁰, 78 remissiebrieven verleend door stadhouder, kanselier en raden zelf, drie akten van pardon, en twee ratificatie-brieven in verband met buiten de Zuidelijke Nederlanden verleende remissies. Voor het merendeel betreffen zij delicten, gepleegd in de steden en drostambten van het Overkwartier van Gelre en in het land van Weert.³¹ In twee gevallen werd in het Overkwartier opnieuw remissie

²⁸ Cfr. art. xxii CO: “Et pour veoir si le cas est remissible, et s'il n'y a abuz ou excès commis contre nosdictes ordonnances, voulons que les lettres de grace, remission et pardon, soyent présentées à nostredict conseil provincial, endeans six mois de la concession, pour les interiner audict conseil, nostre procureur general, ensemble la partie interessée evoquez sur ledict interinement: á paine de nullité desdictes graces, selon que portent noz ordonnances pour celles que ottoyons.”

²⁹ RAL, Hof van Gelre, voorl. inv.nr. 178

³⁰ RAL, Hof van Gelre, voorl. inv.nr. 178, fol. 58-64, remissie voor Reiner Trippen uit Wansum, wegens doodslag begaan aan de persoon van Kelle van der Stay, april 1608; *ibidem*, fol. 95-102, remissie voor jonker Seth van Nunhem, luitenant-drost van stad en ambt van Gelder, wegens doodslag begaan aan jonker Diederik van der Horst, voogd van Gelder, april 1610.

³¹ M.b.t. de relatie van het Land van Weert met het Overkwartier van Gelre, zie: A.M.J.A. BERKVENNS, *Plakkatenlijst Overkwartier 1665-1794*, dl I, blz. 118-125; tot aan de opheffing van de confiscatie van de heerlijke rechten op 17 oktober 1610 werd het Land van Weert feitelijk als een Gelders ambt bestuurd. Ook nadien verleenden stadhouder, kanselier en raden er remissie. De amenden werden sedertdien echter genoten door de vrouwe van Weert. Geografisch waren de remissies als volgt over het Overkwartier en het Land van Weert gespreid:

Drostambt Geldern 10; Land van Weert 25; Ambt Erkelenz 8; Ambt Montfort 6

gevraagd wegens door Gelders-Overkwartierlijke ingezetenen in het vorstendom Thorn gepleegde doodslagen, die tevoren reeds door de vorstin-abdis van Thorn waren geremitteerd.³²

Het feit, dat het merendeel van de in dit register afgeschreven remissiebrieven door het Hof van Gelre te Roermond werd uitgevaardigd, maakt duidelijk, dat de in de kanselarij-instructies van 1547 en 1609 neergelegde bevoegdheid geen dode letter was. De door H. de Schepper opgeworpen vraag, “of er eventueel toch nog door de vorstelijke provinciale overheid [gratie-brieven] worden afgegeven en welke”, moet in ieder geval voor Gelre positief worden beantwoord: door de kanselarij te Roermond werden tenminste tussen 1606 en 1621 regelmatig remissiebrieven en pardonbrieven uitgegeven.³³ De frequentie van de remissieverlening lijkt in deze periode een dalende tendens te vertonen: waar in de periode 1606-1610 gemiddeld tien remissies per jaar werden verleend, daalde dit aantal in de periode 1611-1615 tot vijf en nadien tot twee à drie per jaar. In hoeverre dit een gevolg is van een eventuele anticiperende werking van het Gelderse Land- en Stadsrecht is een open vraag. Ook na 1620 werden door het Hof van Gelre nog remissies verleend, totdat dit in 1774 door de Geheime Raad definitief verboden werd.³⁴

Diplomatisch gezien werden deze “Gelderse” remissiebrieven uitgevaardigd onder de vorm van een open brief, voorzien van de plechtige *intitulatio* van de aartshertogen Albert en Isabella en een algemeen adres (“Allen dengeenen die dese onse brieven zullen sien off hooren lesen ...) en bezegeld met “Onsen segel des voers. forstendoms Gelre ende graeffschappe Sutphen”.³⁵ Bij gebreke aan originele expedities op perkament, kunnen geen uitspraken worden gedaan over kleur (rood of groen) van het zegel. Hoewel vaststaat dat het zegel aangehangen werd, kunnen evenmin uitspraken worden gedaan over de vraag, of het een zegel bevestigd was aan een enkele of dubbele staart van perkament, dan wel aan gevlochten koorden. De akte werd op de vouw formeel in opdracht van de soeverein (“Bij de Eertshertogen in hun rade van Gelderlandt etc.”) door de griffier van het Hof van Gelre ondertekend.³⁶

Ambt Kessel	12;	Ambt Krieckenbeck	9;	Ambt Straelen	3;	Roermond	6
Venlo	1;	niet-Overkwartier	3;	onbekend	1.		

Opvallend is het ontbreken van remissies uit de hoge heerlijkheden en uit het verpande ambt van Wachtendonck; met betrekking tot de territoriale indeling van het Overkwartier zie: A.M.J.A. BERKVENS, *Plakkatenlijst Overkwartier 1665-1794*, dl. I, blz. 67, 81-125.

³² RAL, Hof van Gelre, voorl. inv.nr. 178, fol. 160-162, remissie voor Nelis Houben of Frencken, ingezetene van Weert, wegens doodslag begaan aan Severijn Gielen te Eyll (vorstendom Thorn), mei 1613; *ibidem*, fol. 237-242, remissie voor Peter aengen Poort, ingezetene van Wessem, wegens doodslag begaan aan Cornelis Maessen jr. te Baexem (vorstendom Thorn), 28 april 1621.

³³ H. DE SCHEPPER, *Het gratierecht*, blz. 73; i.v.m. andere “brieven” die eveneens door de Roermondse kanselarij werden uitgegeven, zie: A.M.J.A. BERKVENS, “In wesen sal het Tractaet van Venlo onderhouden werden”, in: F. KEVERLING BUISMAN, e.a. (red.), *Verdrag en tractaet van Venlo. Herdenkingsbundel, 1543-1993*, Hilversum 1993 (Werken “Gelre” n° 43), blz. 153-170.

³⁴ Cfr. A.M.J.A. BERKVENS, “In wesen sal het Tractaet van Venlo onderhouden werden”, blz. 166.

³⁵ M.b.t. de vorm van (wetgevings-)akten, uitgegeven door de kanselarij van het Hof van Gelre, zie: A.M.J.A. BERKVENS, *Plakkatenlijst Overkwartier 1665-1794*, dl I, blz. 152-157.

³⁶ Cfr. RAL, Hof van Gelre, voorl. inv.nr. 178, fol. 73, remissie voor Reyner Trippen wegens doodslag begaan aan Kelle van der Stay, 5 december 1608.

Akten van pardon en ratificaties van “buitenlandse” remissiebrieven kan men diplomatisch onderscheiden, doordat zij op naam van stadhouder, kanselier en raden, onder de vorm van een open brief werden uitgevaardigd.³⁷ De aard van de afschriften laat niet toe uitspraken te doen over het slotformulier en de wijze van bezegeling.

Onder de in het register opgetekende remissiebrieven nemen beide door de Geheime Raad verleende remissies een bijzondere plaats in.

De in april 1610 aan jonker Seth van Nunhem, luitenant-drossaard van stad en ambt van Geldern, verleende remissie wegens doodslag begaan aan de persoon van jonker Diederik van der Horst, voogd van Geldern, valt in de categorie van de *casus reservati*, omdat het een landsheerlijke officier betreft in de uitoefening van zijn functie (“bij eedts ende officie wegen”), een van de voorbehouden gevallen zoals genoemd in art. 38 van de kanselarij-instructie van 1609.³⁸

Blijkens de *narratio* was de toedracht als volgt. Op 27 juli 1609 had de luitenant-drossaard de voogd van Geldern ter verantwoording geroepen, wegens het - in strijd met zijn ambtseed - niet afdragen van keuren en breuken, die de drossaard vervolgens aan de landrentmeester zou hebben moeten afdragen. De voogd van Geldern was daarover zeer verontwaardigd en had de luitenant-drossaard publiekelijk met de vuist in het gezicht geslagen, “tot zeer groot schandaal ende opspraecke van de gemeynte, soo wel ten respecte van sijne qualiteyt als wesende een edelman van goede reputatie, als oick van sijne voors. dienst ende officie”. Met hulp van omstanders had de luitenant-drossaard zich in veiligheid weten te brengen in een herberg, alwaar de voogd hem “met een bloot rappier in de handt” was gevolgd en hem opnieuw met geweld had aangevallen. Omdat hij “in peryckel was van sijn leven te verliezen”, had de drossaard zich eveneens met een rapier verweerd, waarbij de voogd van Geldern dodelijk werd getroffen. Volgens de luitenant-drossaard diende men de voogd te beschouwen als “d'eenige oirsaecke ende autheur van sijn eygene doot”. Hij verzocht de Geheime Raad daarom te overwegen, dat “t voors. ongeluck t' eenemael onnosel ende deur nootelijcke ende natuerlijcke defensie geschiet is, d'welck nae rechte toegelaeten is, sonder dat eenige partije ter saecken van sulcken ende gelijcken ongelucken sijn responsabel off eenichsints justiciabel” en daarom hem te verlenen “provisie van opene brieven van remissie in behoorlijcke ende gewoonlijcker forme”.

Blijkens de *dispositio* werd naar aanleiding van het verzoekschrift van de luitenant-drossaard advies gevraagd aan stadhouder, kanselier en raden van Gelre. De gevraagde remissie werd de drossaard verleend met restitutie “tot zijnen goeder naeme, faeme ende geruchte in onsen hertochdomme van Gelder, voogdie des voors. stadt Gelre ende in allen anderen onsen landen ende heerlijkheden - noodzakelijke voorwaarde om de luitenant-drossaard in zijn functie kunnen herstellen, waarvan hij, conform de ordonnanties van 1541 en van 1589, *ipso facto* was ontheven; daarnaast werd hij hersteld in het bezit van zijn eventueel verbeurde goederen en werd aan de momboir en alle rechterlijke officieren

³⁷ Cfr. RAL, Hof van Gelre, voorl. inv.nr. 178, fol. 152-157, ratificaties van remissie verleend respectievelijk aan Steven Bouman wegens doodslag begaan in het ambt Kempen, en aan Jan Zars, wegens doodslag in het ambt Rheinberg, 20 juli 1613; fol. 133-135, acte van pardon voor Anthonis Knops, wegens medeplichtigheid aan diefstal te Weert, 16 november 1611; fol. 169-171, acte van pardon voor Jacob Welsch, als man en momboir van Alitken Coenen, wegens een door haar te gepleegde diefstal te Weert, 7 maart 1614.

³⁸ RAL, Hof van Gelre, voorl. inv.nr. 178, fol. 95-102.

terzake “eewich swijgen ende silentie” opgelegd. Alvorens hij van deze gunsten zou kunnen genieten, diende de luitenant-drossaard de geïnteresseerde partij tevreden te stellen, voor zover zulks nog niet was geschied, alsmede een civiele amende te betalen, waarvan de hoogte diende te worden vastgesteld op voet van de ordonnantie van 1589, en de wettelijke kosten van justitie te betalen, beide ter taxatie van het Hof van Gelre.³⁹ Kanselier en raden werd opgedragen, na dagvaarding van belanghebbenden over te gaan tot verificatie en interimement van de verleende remissie en taxatie van de amende civiel, de schadeloosstelling van belanghebbenden en de kosten van justitie. De luitenant-drossaard diende daartoe binnen zes maanden de open brief bij het Hof van Gelre aan te bieden “op de pene van te verbeuren ende gepriveert te wesen van dese gratie ende effecte van desen.” Tenslotte richtte de open brief zich tot “alle onsen rechteren, justicieren ende officieren, wien dit aengaen off roeren sal mogen”. Het was hun taak, zodra alle voorwaarden waren vervuld, ervoor te zorgen, dat de remissiant “rustelijck, volcomelijck ende eewelijck” van de hem verleende gunst zou mogen genieten, zonder hem daarbij iets in de weg te leggen. Hier op volgen de *clause de plaisir* (“Want ons alsoe gelieft”), de derogatie-formule - omdat het feit nog niet verjaard was - en de andere gebruikelijke elementen van het slotformulier. De brief was op de vouw, formeel in opdracht van de soeverein, getekend door de secretaris D'Enghien⁴⁰ en voorzien van het zegel van de Aartshertogen in groene was.

De remissiebrief die in april 1608 door de Geheime Raad werd verleend aan Reyner Trip of Trippen, wegens doodslag begaan aan de persoon van Kelle van der Stay te Wansum, is op zich weinig opmerkelijk, ware het niet, dat kanselier en raden hebben geweigerd de brief te bevestigen.

De casus betreft een “simpele” doodslag. Blijkens de *narratio* zou Reyner Trippen omstreeks Pinksteren 1607, gezeten in een herberg te Wansum, onenigheid hebben gekregen met Kelle van der Stay en zijn kornuiten, die hem met hun broodmessen zouden hebben verwond, waarna Trippen “zijn bloet siende ende oversulcx in grooten furie wesende” met een vuurroer Van der Stay heeft doorschoten. Van der Stay heeft attestaties over de toedracht overgelegd van de schepenen van Wansum, van de pastoor bij wie hij heeft gebiecht en van de chirurgijn die hem heeft verzorgd. Uit deze attestaties zou o.a. blijken, dat de nabestaanden niet tot verzoening bereid waren. Trippen stelt, dat hij altijd heeft geleefd “gelijck een vroome stille eerlijcke jonckman, die anders nyet en trachten ...dan met Godt ende met eeren den cost te verwinnen ende eenieder in sijnen doene te laeten” en verzoekt “opdat hij dan nyet in disparatie en mach vallen ... dat Ons believe hem om die passie Ons Heere ende Salichmaker voor ons geleden heeft”, hem open brieven van remissie in behoorlijke vorm te verlenen.

Blijkens de *dispositio* is de gevraagde remissie hem onder de gebruikelijke voorwaarden verleend. Er wordt - in afwijking van de gebruikelijke procedure - echter niet vermeld, dat

³⁹ Blijkens RAL, Rekenkamer Roermond, inv. 175, rekening van de ontvanger der exploiten, werd de hoogte van de amende op 14 april 1611 vastgesteld op 100 gulden; dit bedrag werd door jonker Seth van Nunhem op 6 oktober 1612 voldaan.

⁴⁰ Willem d'Enghien, secretaris van de Geheime Raad, 8 juli 1578-25 april 1611†; cfr. H. DE SCHEPPER, *De kollaterale raden in de katolieke (sic) Nederlanden van 1579 tot 1609*, onuitgegeven diss. Leuven 1972, blz. 1213. Het ware wenselijk, dat van deze zeer belangwekkende en terecht bekronde verhandeling alsnog een handelseditie zou verschijnen.

advies is ingewonnen door het gewestelijk hof. De brief bevat na de *clause de plaisir*, opnieuw de derogatie-formule, aangezien de doodslag nog niet verjaard was. De brief was op de pliek, namens de Aartshertogen, ondertekend door secretaris De Grimaldi en voorzien van het zegel van de Aartshertogen, uithangend aan “vaemen”, “in roode ende grunen sijde”.⁴¹

Tijdens de bevestigingsprocedure is echter gebleken, dat “eenige circumstantiën die het feyt zouden mogen aggraveren nyet vuytdruckelijck en waeren te kennen gegeven”. Hoewel dit “nyet doleuselijk” zou zijn geschied, hebben kanselier en raden hierin aanleiding gezien om de remissiebrief “te verwerpen ende casseren”. In plaats van de suppliant terug te sturen naar de Geheime Raad, hebben zij vervolgens, op 5 december 1608, zelf een nieuwe remissiebrief uitgevaardigd, waarin keurig melding wordt gemaakt van de eerdere *remission non souffisanment narrée*, en deze op 20 december 1608 bevestigd.⁴² Zij hebben op deze wijze hun eigen gratie-bevoegdheid ook ten opzichte van de Geheime Raad benadrukt.

Bezien wij thans de door stadhouder, kanselier en raden zelf verleende remissiebrieven. Zij betreffen in het merendeel der gevallen “simpele” doodslagen en dodelijke ongevallen (n=64); op ruime afstand gevolgd door ontucht (n=9) en diefstal, respectievelijk het verbergen daarvan (n=9). Welke omstandigheden maakten deze feiten in de ogen van kanselier en raden remissibel, en hoe motiveerden zij hun besluit?

Bij de beschrijving van deze delicten wordt de systematiek van het in 1619 gehomologeerde en in 1620 in werking getreden Gelderse Land- en Stadrecht (GLS), dat in de periode 1611-1619 was geredigeerd, tot uitgangspunt genomen.⁴³ Ik ga er daarbij vanuit, dat het strafrecht en strafprocesrecht, zoals in boek 6 van het GLS beschreven, geen nieuw recht is, maar een gestyleerde weergave van de in deze periode bestaande strafrechtelijke praktijk, gebaseerd op een amalgaam van gewoonterecht en landsheerlijke verordeningen.

Doodslag en dodelijke ongevallen

Dodingsdelicten - doodslag, moord en zelfmoord - worden behandeld in GLS, boek 6, titel 2, § 5. Als hoofdregel geldt, dat iemand die een ander ombrengt leven en goed verbeurt aan de heer.⁴⁴ Hiervan zijn uitgezonderd: ongevallen, “onnosele” - d.w.z. schuldloze - doodslagen, gevallen van noodweer en het doodslaan van moordbranders, brandschatters en afpersers die zich tegen aanhouding verzetten (GLS 367, art. 1). In dergelijke gevallen is men “vrije van den heere, ende partije”.

Moord, gedefinieerd als het iemand omwille van zijn geld of goed om het leven brengen, dan wel iemand opzettelijk opwachten of een hinderlaag voor iemand leggen en hem

⁴¹ RAL, Hof van Gelre, voorl. inv.nr. 178, fol. 58-64; Simon de Grimaldi was secretaris van de Geheime Raad, 15 juli 1578 - 24 januari 1613 †; cfr. H. DE SCHEPPER, *De kollaterale raden*, blz. 1213.

⁴² RAL, Hof van Gelre, voorl. inv.nr. 178, fol. 73-78; cfr. RAL, Rekenkamer Roermond, inv.nr. 174, rekening van de ontvanger van de exploiten; de amende bedroeg 65 gulden.

⁴³ Voor de totstandkoming van het Gelderse Land- en Stadrecht zie: A.M.J.A. BERKVENNS, G.H.A. VENNERS, G. SPIJKERBOER, *Het Gelderse Land- en Stadsrecht van het Overkwartier van Roermond 1620*, Arnhem 1996 (Werken OVR 25), blz. vii-lxviii.

⁴⁴ De regel “dat die zijn lijff verbeurt oick sijn goet verbuert” werd in het Overkwartier echter genuanceerd toegepast. Met de belangen van de langstlevende echtgenoot en van minderjarige kinderen werd rekening gehouden. Cfr. GLS blz. 372, artt. 7-10.

ombrengen, wordt gestraft door middel van radbraken (GLS 367, art. 4,5). Voor dit delict is geen remissie mogelijk (GLS 367, art. 5), tenzij men zich rechtstreeks tot de soeverein in zijn Geheime Raad wendt.⁴⁵

Doodslag wordt als zodanig niet gedefinieerd. Het ligt daarom voor de hand ervan uit te gaan, dat alle dodingsdelicten, niet zijnde moord of zelfmoord, daartoe werden gerekend, tenzij er sprake is van een schulditsluitingsgrond of een rechtvaardigingsgrond. Als rechtvaardigingsgrond geldt het ter verdediging van lijf of goed doden van een dief die 's nachts in andermans woning wordt aangetroffen (GLS 367, art. 2), dan wel het doden van iemand die een ingezetene van het Overkwartier in zijn eigen huis “gewalt of overlast dede” (GLS 366, art. 1,2), zelfs indien men daarbij van een vuuroer gebruik maakt (GLS 369, art. 17). Indien men een dief of geweldpleger anderszins had kunnen overmeesteren, maar hem “uuyt wermen ende haestigen hoefde doodsloege” verbeurt men - wegens noodweerecxes - een boete aan de heer, “maer van de partije sal hie vrije worden erkandt” (GLS 367, art. 3). Niettemin dient men in geval van dodelijke ongevallen of van noodweer gedurende jaar en dag het land te ruimen alvorens remissie te verzoeken, dan wel zich uit te leveren aan het gerecht, ten einde vast te stellen, dat er inderdaad van ongeval of noodweer sprake is, in welk geval men het risico loopt door de officier gevangen genomen te worden (GLS 369, art. 14).

Doodslag is veelal het resultaat van een uit de hand gelopen twist en vechterij. Uit mishandeling resulteren in het systeem van het Gelderse Landrecht in beginsel twee verbintenissen: enerzijds verbeurde men een boete aan de heer, en anderzijds was men schadevergoeding, c.q. smartegeld verschuldigd aan het slachtoffer en/of diens familie (GLS, bk. 6, tit. 1, § 6). De bepalingen van GLS 369, art. 13-16 vormen hierop het logische vervolg. Indien men “mit heftige moet, oft oploepende sinnen, sonder voirgaende opsat” iemand dodelijk verwondde, dan gold dit in beginsel als een remissibel delict. De dader diende gedurende jaar en dag het land te ruimen, alvorens remissie te verzoeken (GLS 369, art. 13); de gevraagde remissie mocht hem niet worden verleend, tenzij hij zich eerst met de nagelaten betrekkingen had verzoend. Indien de nagelaten betrekkingen zich onredelijk opstelden, dan mocht de heer desondanks remissie verlenen (GLS 369, art. 15, 16). Hoe men zich met de nagelaten betrekkingen diende te verzoenen is geregeld in GLS, bk. 6, titel 9 “Van soenen van dootslagen”.

In overgrote meerderheid hebben de geregistreerde remissies betrekking op mishandeling met dodelijke afloop, in hoofdzaak in de vorm van ruzies ten gevolge van onmatig drankgebruik, die in de herberg met kruiken, kannen of broodmessen, of onderweg naar huis, op straat, werden beslecht met broodmessen, vuuroeren, degens of ander “scherp geweer”, zonder dat van enig boos opzet sprake was (‘t zelve feyt *sine proposito* ende vuyt dronckenschap geperpetreert zijnde).⁴⁶ De doodslag wordt veelal verontschuldigd met een beroep op eigen schuld van het slachtoffer (“Ende off nu wel de voors. Frans sich selff desen last van doot blijven op den hals gehaelt heeft ...”)⁴⁷, plotselinge hevige gemoedsbeweging (“alzo voors. ongeluck zou zijn geschiedt bij hem suppliant in zijn

⁴⁵ Cfr. Kanselarij-instructie van 1609, art. 38 (zie hiervoor blz. 4).

⁴⁶ RAL, Hof van Gelre, voorl. inv.nr. 178, fol. 20-24, remissie voor Jan van Bouckholt (januari 1607)

⁴⁷ RAL, Hof van Gelre, voorl. inv.nr. 178, fol. 136-138, remissie voor Ruth Graus (januari 1612)

verstandt ende sinnen gans gealtereert ende verturbeert zijnde ...) ⁴⁸ of noodweer (“.. alzo deson ongeluckigen nederslach nyet door zijnen moetwille off vyantschappe, maer tot zijne defensie is geschiet ...”) ⁴⁹.

Vermeldenswaard is in dit verband de casus van mr. Hans Joncbloet, scherprechter van het Overkwartier. Deze was met zijn vrouw een pot bier gaan drinken in een herberg, alwaar ene Diederik Thilmans, die algemeen bekend stond als een “onnut” persoon, zich tegen hun zin bij hen voegde. Dronken geworden begon Thilmans de scherprechter te provoceren, zeggende, dat hij niet alleen een “dieffs en schelmshencker” was, maar dat hij ook zelf een dief en schelm was. Op deze beledigende woorden heeft de scherprechter hem geantwoord dat hij “was aen-gesteld om over de misdadige personen justitie te doen ende geen schelm ofte dief en was” en dat Thilmans maar naar zichzelf moest kijken, onnut persoon die hij was. Hierna had Thilmans hem met een stenen bierkan op het hoofd geslagen, waarna de scherprechter zich met zijn rapier had verdedigd “om sijn lijff ende leven te salveren” en Thilmans ten gevolge van een “onnosele steek” was overleden. De scherprechter had zich vervolgens, vresende de rigeur van justitie, voor enige tijd uit Roermond geabsenteerd en is nadat hij zich met de weduwe had verzoend teruggekeerd. Na zijn terugkeer had hij niet de gebruikelijke periode van één jaar afgewacht, maar onmiddellijk pogingen in het werk gesteld om remissie te verkrijgen. Hetgeen hem naar hij verwachtte, gezien de toedracht van de zaak en zijn- in tegenstelling tot zijn slachtoffer - onbesproken gedrag, verleend zou worden. Toen dit echter niet gebeurde is hij door de scholtis van Roermond aangehouden en opgesloten

“in eenen gevanckenisse, wesende zeer cout ende onbequaem ende daer men geenssins en can vierstoken sonder dy gevangens daerinne sittende ter doot toe van roock te verdempen, welcke gevanckenisse hij suppliant nyet langer en can verdragen, zoo hij t' andere tijden zeer swaerlijck gewondt is geweest ende dijzelve wonde qualijck is gecureert ende daerdeur eenen smerte ende pijnne inden gevanckenisse is lijdende, zulcx dat hij noch eten noch drincken en can, jae geschapen is in eene swaere crankheyte te geraecken, als uyt aensicht te speuren is. Biddende deshalven zeer oitmoedelijck met gevaude handen ende om die minne Godts dat ons gelyeve wilde van 't voors. ongelijck hem remissie te verlenen, al naerder bij de voors. requeste aengetoegen ...” ⁵⁰

Mishandeling met dodelijke afloop en wettige zelfverdediging c.q. noodweer zijn niet altijd even duidelijk te onderscheiden, zoals blijkt uit de casus van jonker Elbert van Boetbergen die zich in verband met de doodslag op Peter Gaerts te Nieuwkerk, Voogdij van Gelre, op noodweer, c.q. noodweereces beriep. Onenigheid over een door laatstgenoemde op het terrein van eerstgenoemde opgeworpen en beplant “greeffken” lag aan de doodslag ten gronde. Van Boetbergen had reeds enkele malen via gerechtelijke tussenkomst geprobeerd Peter Gaerts het “greeffken” af te laten graven, maar Peter Gaerts had telkens niet thuis gegeven. Daarom besloot Boetbergen het recht in eigen hand te nemen en zelf het “greeffken” te slechten. Hij had daartoe de schop ter hand genomen en was onder het roepen van: “Waer zijt ghij dieff compt vuyt den huys ende maect uw dit wederom op” aan het werk gegaan. Hierdoor geprovoceerd, was Peter Gaerts met een “greep” in de hand naar buiten gekomen onder het roepen “Ick en ben geen dieff ende ben zoe groet als ghij”.

⁴⁸ RAL, Hof van Gelre, voorl. inv.nr. 178, fol. 195-197, remissie voor Dierick van Poll (october 1616)

⁴⁹ RAL, Hof van Gelre, voorl. inv.nr. 178, fol. 167-169, remissie voor Willem Welen (januari 1614)

⁵⁰ RAL, Hof van Gelre, voorl. inv.nr. 178, fol. 115-117, remissie voor mr. Hans Joncbloet, (1610)

Daarop had Boetbergen zijn rapier getrokken en hem toegevoegd: “Zoo verre ick uw wilde zoude u wel duer eenen arm, been off anders stecken, dan en begere mij aen u dieff nyet te besmetten.”⁵¹ Hierop reageerde Peter Gaerts: “Tck en ben geen en dieff, ghij zijt selfs eenen dieff en ben zoe goet als ghij zijt.” Hierna wilden zij elkaar te lijf gaan, maar zij werden gescheiden door Merten van Arnhem, soldaat van het garnizoen van de stad Geldern. Hierna was Peter Gaerts het huis weer binnen gegaan en had daar een vuurroer gehaald en daarmee op Boetbergen geschoten, maar hem gemist, omdat genoemde soldaat de loop had neergeslagen. Om zich te verdedigen had Boetbergen Gaerts vervolgens met zijn rapier aan de hals verwond, waarna hij is weggegaan, onwetend van het feit dat Gaerts, die hem tierend en roepend achterna kwam, dodelijk verwond was. Van Boetbergen betuigde weliswaar spijt met de begane doodslag, maar stelde zich op het standpunt, dat hij had gehandeld in zelfverdediging “dwelck een yeder naede geestelijcke ende werelijcke regten toegelaeten is.” Hoewel hij daarom vanuit ging, geen remissie nodig te hebben, verzocht hij toch daarom, uit vrees van in zijn noodweer mogelijk enig exces te hebben begaan. Zijn remissie werd met een amende van £ 100 relatief zwaar belast.⁵²

Minder frequent was het beroep op noodweer bij verdediging van lijf en goed tegen wederrechtelijke aanranding in de eigen woning. Een dergelijk geval deed zich voor toen Joost Smits uit Weert zich in het holst van de nacht toegang had verschaft tot de woning van zijn oom Cornelis en “heymelijcker wijs ende stille sweygens” de kamer was binnen gegaan waar zijn oom en diens echtgenote lagen te slapen

“om hem suppliant 't zijne te stelen, gelijk hij sulcx wel meer op andere plaetsen hadde gedaen. Dwelck hij suppliant ende sijn huysvrouwe hoirden, heeft hij suppliant tot drije ofte vier reysen geroepen “wie daer” en heeft noit een woirt antwoirts kunnen becomen. Ende siende nochtans in den duistere dat iemant in de kamer quaem, is hij suppliant sorgende heymelijck vermoirt te worden vuyt sijn bedde gesprongen ende nemende sijn bloot rappier dwelck voor sijn bedde was hangende in sijn handt ende stil staende vresende dat eenige inde caemer waeren gecomen om hem ende sijn huysvrouwe te vermoerden off anders 't hun[ne] te stelen, zoe omtrent ve[e]rthien daegen daer te vooren hij des nachts in sijn huys gespolieert hadde geweest van eenige zijne clederen die hij om lxx gs. nyet en soude hebben willen laeten, heeft 'tzelve rappier voor hem gehouden ende wederom roepende “Wie daer” ende heeft geen antwoorde becomen, dan is de voors. Joest tot hem heftich ingevallen, tot wat eynde hij hem suppliant onbewust zijnde alsoe selve in het rappier dwelck hij suppliant in sijn hadt voor hem hiel[t] gevallen ende hebbende hem alzo in sijn sijde zoe groetelijck verwont dat hij dieselve nacht in sijns supliants huys - terwijlen hij suppliant vuyt was om den chirurgijn te haelen - daarvan is gestorven ...”⁵³

In een achttal gevallen was sprake van een dodelijk ongeval, dan wel tragische vergissing, zoals in het geval van Peter Camps uit Tongerlo, die

⁵¹ Boetbergen verklaarde in zijn verzoekschrift, dat de hij de beschuldiging dat Peter Gaerts een dief is desgewenst zou kunnen bewijzen.

⁵² RAL, Hof van Gelre, voorl. inv.nr. 178, fol. 107-111, remissie voor Elbert van Boetbergen (mei 1610); voor de amende, zie: RAL, Archief Gelderse Rekenkamer, inv.nr. 175, d.d. 17 juli 1610. Dit was overigens niet de enige keer, dat wij Van Boetbergen aantreffen als impetrant van remissie. In februari 1612 werd hem remissie verleend wegens doodslag begaan aan jonker Diederick van Hornum. Zie hierna blz. 21.

⁵³ RAL, Hof van Gelre, voorl. inv.nr. 178, fol. 29-32, remissie voor Cornelis Smits (maart 1607)

“... bij sijnen oom Theunis Huylen op sijns dochters bruyloft is genoot geweest om sich met andere gebeden vrunden te vereeren ende vrolijk te maken, gelijk hij oyck dyen volgende gecomen is ende van geene ongeneuchte wetende anders dan dat de voers. zijnen oom den tweeden dach is comen roepen, dat eenyeder op zijn geweer hem soude stellen [omdat] daer waeren dieven die het vleesch wouden stelen. Op welck roepen hij suppliant vuyt is gecomen met zijn roer ende heeft met groot ongeluck ende tot zijn zeer groot leetwesen, nyet wetende dat zijn roer affginge sijne gerechte nichte des voers. Thuenis dochtere der tijt de bruyt sijnde, onwetende geschoten. Van welke quetsure zij oyck naederhandt is gestorven. Diewelcke in heure vuyterste sijnde alle heure vrunden heeft gebeden dat zij hem suppliant derfals geen en lantlooperen soud en willen maken, off moyelijck vallen, dan hem 'tselve - gelijk zij hadde gedaen - vergeven, gelijk de voers. vrunden oyck dyenbolgens 'tselve gedaen ende goetwillichlijck 't voirs. feyt vergeven hebben.”⁵⁴

In zes andere gevallen werd eigen schuld, gebrekkige medische verzorging, c.q. nalatigheid van het slachtoffer aangevoerd als oorzaak van de fatale afloop van een delict, dat anders slechts als mishandeling gekwalificeerd had kunnen worden. Dit laatste deed zich voor in de casus van Henricus Meyer de oude, burger van Erkelenz wegens vermeende doodslag begaan aan de vaandeldrager Thomas van Duren, die Meyer junior met een rapier had bedreigd, waarna senior “tot defensie van zijn ende zijns zoons leven” zich had verweerd en van Duren met een mes “omtrent die cleyne of corte ribben” had verwond. Vervolgens had men de chirurgijn Christiaan Wijn ontboden, die het niet nodig achtte nog andere heelmeeesters te consulteren, omdat zijns inziens “die wonde nyet doodelijck noch dangereux soude sijn geweest.” Nadat hij door de chirurgijn was verbonden hadden zijn krijgsmakkers zich over de patient ontfermd. Een van hen had vervolgens de verbonden wond geopend

“... ende daerinne gedaen zekere olie bij hem besworen ende op't vier in eene panne gebraden zijnde. Maer [door] welck medecament die wonde zoo bloyende zoude sijn geworden, dat diezelve niet en zoude hebben connen gestopt worden, te meer mits die patient vande soldaten die met knofflouch ende andere stoorende spijsen belaed en waeren zoude overvallen sijn geweest ende dat diezelve patient hem oyck nyet en zoude hebben gewacht een schadelijcken ende verhittende dranck in te nemen als van warmen wijn met hittige specerijen geprepareert, waerover de welgedachte Thomas van Duren, naerd at hij zijne kerckrechten ende die heylige sacramenten ontfangen ende zijnen doot hem suppliant vergeven hadde zoude sijn in Godt verstorven tusschen een ende twee uren naer midnacht tot zijns suppliants alder grootste eewich leetwesen ende bedroeffenis ...”⁵⁵

Als regel is er sprake van een verjaard feit en van verzoening met de nagelaten betrekkingen. Slechts bij uitzondering werd hiervan afgeweken, hetzij omdat de remissiant in gevangenschap verkeerde, hetzij omdat familie en verwanten niet bereid waren om aan verzoening medewerking te verlenen.⁵⁶ Van weigering medewerking te verlenen aan de

⁵⁴ RAL, Hof van Gelre, voorl. inv.nr. 178, fol. 88-90, remissie voor Peter Camps (januari 1609)

⁵⁵ RAL, Hof van Gelre, voorl. inv.nr. 178, fol. 215-219, remissie voor Henricus Meyer de oude (november 1618)

⁵⁶ Remissie wegens niet-verjaarde doodslag op grond van gevangenschap van de remissiant deed zich voor in het geval van Jan Bouten, ingezetene van Weert (... nyettegenstaende 't feyt noch nyet overjaert en is, zoe hij daerom gevangen gehouden wordt ...); cfr. RAL Hof van Gelre, voorl. inv.nr. 178, fol. 11-13. Zie ook de hiervoor blz. 18 besproken casus van mr. Hans Joncbloet, scherprechter van het Overkwartier; in de casus van jonker Seth van Nunhem werd eveneens van de verjaringstermijn afgeweken, zonder dat hiervoor een nadrukkelijke verklaring werd gegeven (zie hiervoor blz. 14); hetzelfde gebeurde in het geval van Christiaan Meens uit Nederweert in april 1618 (RAL, Hof van Gelre, voorl. inv.nr. 178, fol. 211-215).

verzoening was o.a. sprake bij de remissie voor jonker Elbert Boetbergen wegens doodslag begaan aan jonker Diederick van Hornum. Tijdens de landdag van de Staten van het Overkwartier op 18 december 1610 was er onenigheid gerezen tussen Boetbergen en van Hornum, waarbij laatstgenoemde eerder genoemde “eenen kinnebacken schlach heeft gegeven ende andersins gebraveert”. Boetbergen had zich door scheidslieden laten overhalen dit te verdragen. Om geen oproer te veroorzaken in de stad had hij zich daarna met zijn koets huiswaarts begeven. Van Hornum was hem echter achterna gekomen en had hem vervolgens met getrokken pistool in de hand geïnjurieerd. Boetbergen had ook dat ondergaan en zich vervolgens in Swalmen in een huis verschuild “om krakeel voor toe houden”, alwaar van Hornum hem opnieuw met een pistool “met opgetrocken haan” heeft bedreigd. Na nog enig heen en weer dreigen heeft van Boetbergen uiteindelijk, uit vrees voor zijn leven, zijn roer genomen en op van Hornum geschoten:

“Welcke scheute tot zijnen, sijner huysvrouwen ende kinderen groot leetwesen ende achterdeel soe heeft getroffen dat hij terstont daerna is gestorven ende hij suppliant daerom jhaer ende dach sijn huys ende wooninge ende dit landt heeft moeten ruymen, neffens sijnen grooten hinder ende schaede. Ende heeft hij suppliant, gelijk oock zijn schoonvader ende moeder door groet leetwesen de huysvrouwe vande voors. Hornum Joffro. Catharina van Langen met verscheide heeren ende vrienden in aller vrindelixte doen bidden ende versuecken om vergiffenis ende den swoen van haer te bekommen, maer is nyet alleen bij haer 'tzelve affgeslaegen sonder oock alsulcke heeren ende vrunden soe diese versoeninghe soude solliciteren weenige audientie gegeven.”⁵⁷

Ook de weduwe van Frans Veigaren uit Bracht (ambt Montfort) was weinig genegen mee te werken aan verzoening wegens de door Ruth Graus op 4 oktober 1610 tijdens het voogdgeding gepleegde doodslag. Ruth Graus was op die dag in opdracht van de scholtis van Echt, Cornelis van Wustenrade, in het kader van het voogdgeding met zijn roer opgekomen. Nadien had men ter gelegenheid van de kermis in een herberg zitten drinken, alwaar gekrakeel was ontstaan. Daarbij had Frans Veigaren hem met een piek bedreigd, waarna Ruth Graus een schot met zijn roer had gelost; welk schot Frans “in zijn dunnen [was] gegaen”, met als gevolg dat hij 's anderendaags aan de gevolgen was overleden:

“Ende off nu wel de voors. Frans sich selff desen last van doot blijven op den hals gehaelt heeft, wie vuyte condtschappen blijcken kan, zoe ist nochtans dat de weduwe van den voors. Frans tot geen soeninge en wilt verstaen, hoewel daertoe tot verscheide reysen versocht zijnde. Biddende seer oitmodelick dat ons gelieve hem 't voors. feyt ex liberali gratia met alle bruecken daerinne hij soude moegen gevallen sijn om Godts wil te vergeven, al naerder bij de voors. requeste aengetogen.”⁵⁸

Diefstal

Het Gelderse Land- en Stadsrecht onderscheidde diefstal in twee categorieën. Diefstal van veldvruchten e.d. werd gerekend onder de “misbruycken staende tot kueren ende bruecken” (GLS bk. 6, tit. 1, § 2), waar “ontneming van eins anders goet, soe bie behendicheit als

⁵⁷ RAL, Hof van Gelre, voorl. inv.nr. 178, fol. 140-143, remissie voor Elbert van Boetbergen (februari 1612); veel profijt heeft van Boetbergen van deze remissie kennelijk niet gehad. De amende, die door het Hof van Gelre op het uitzonderlijk hoge bedrag van £ 800 was bepaald, werd op 1 december 1612 door zijn weduwe Marie Margarete de Croisilles in handen van Alaert van Sanleen, ontvanger der exploten van den hove, betaald. (Cfr. RAL, Gelderse Rekenkamer, inv.nr. 175).

⁵⁸ RAL, Hof van Gelre, voorl. inv.nr. 178, fol. 136-138, remissie voor Ruth Graus (januari 1612)

gewaldt” wordt behandeld. Diefstal als lijfstraffelijk delict komt aan de orde in GLS bk. 6, tit. 2 § 7, artt. 1-2. Hoofdregel is hier, dat een dief naar landsgebruik zijn lijf verbeurt en de galg verdient, tenzij de geringe waarde van het gestolene zulks niet rechtvaardigt, of er sprake is van verzachtende omstandigheden. Aanwezigheid van verzachtende omstandigheden wordt van rechtswege aangenomen in het geval van domestieke diefstal.⁵⁹

In het remissieregister komen negen genadebrieven voor, gerelateerd aan zeven casus, waarin van diefstal sprake is. Drie remissiebrieven hebben betrekking op één casus, waarin sprake is van het verbergen, c.q. het niet aangeven van diefstal van een bijenkorf te Cruchten in 1603. Hoewel het hier gaat om diefstal van veldvruchten, lijkt hier toch eerder sprake van vervolging wegens het niet nakomen van de verplichting misdrijven aan te geven bij de justitie, indien daarom in het kader van het gerechtelijke vooronderzoek wordt verzocht (GLS 377, art. 8). De desbetreffende remissianten hadden zich aanvankelijk door de dief zwijggeld laten betalen.

Toen, na aanhouding van de dief, hun aandeel in het delict alsnog duidelijk was geworden, hadden zij met de toenmalige voogd van Cruchten overeenstemming bereikt over afkoop van de vervolging. Toen er nadien een nieuwe voogd van Cruchten was benoemd, die daarmee niet tevreden was, zagen zij zich, “bevreesende vuyt redenen voers. aldaer eenen onbermhertigen rechter te sullen bekomen”, alsnog genoodzaakt remissie te vragen, hoewel zij meenden dat het feit door de vrouwe van Rheydt, als pandvrouw van Cruchten “*tacite geremitteert*” was.⁶⁰ Het belang van deze casus ligt mijns inziens eerder in het feit, dat hier mogelijk sprake is van een niet toereikende heerlijke remissie.

In de overige casus is sprake van indiening van een remissie-verzoek door of namens berouwvolle dieven, na voorafgaande schadeloosstelling van de benadeelden. De gestolen objecten varieerden: een bijenvolk te Weert⁶¹, een mantel te Weert⁶² en een paard te Geldern⁶³. In het geval van de bijendief werd het remissieverzoek gemotiveerd met de wens, niet langer in de vrees te willen leven, wegens diefstal door de schout “gemolesteerd” te worden. In het geval van de manteldiefstal verkeerde de dievege *in extremis* en wilde met een rein geweten voor haar schepper verschijnen. Aan de paardendief uit Geldern werd remissie verleend op voorwaarde dat zijn verwanten voor hem borg zouden blijven. In een ander geval was er feitelijk sprake van *rappel van ban*, omdat de

⁵⁹ Ook in de achttiende eeuw hield men in het Overkwartier aan deze opvatting vast, tegen het voorstel van de Geheime Raad domestieke diefstal zwaarder te straffen in; cfr. A.M.J.A. BERKVENNS, Hervorming van strafrecht en strafprocesrecht in de Zuidelijke Nederlanden in de tweede helft van de achttiende eeuw, in: A.M.J.A. BERKVENNS, A.FL. GEHLEN, G.H.A. VENNER (red.), *“Flittich erforscht und gecolligeert ...”*, Maastricht 1995, blz. 137-171, t.a.p. blz. 150-154.

⁶⁰ RAL, Hof van Gelre, voorl. inv.nr. 178, fol. 13-15, remissie voor Coenraad van Dam (juli 1606); fol. 26-27, remissie voor Jan Reyners (februari 1607); fol. 28-29, remissie voor Thijs aen den Cruys (februari 1607)

⁶¹ RAL, Hof van Gelre, voorl. inv.nr. 178, fol. 52-54, remissie voor Peter opten Camp (juni 1608)

⁶² RAL, Hof van Gelre, voorl. inv.nr. 178, fol. 169-171, acte van pardon voor Jacob Welsch als man en momboir van Alitken Coenen (maart 1614)

⁶³ RAL, Hof van Gelre, voorl. inv.nr. 178, fol. 73, remissie voor Reyner van Elswijk (januari 1617)

remissie *post sententiam* werd verleend, teneinde het een wegens diefstal veroordeelde man uit Weert mogelijk te maken, het levensonderhoud van zijn gezin weer op zich te nemen.⁶⁴

Ontucht

Het Gelderse Land- en Stadrecht rekende bepaalde vormen van ontucht, zoals verkrachting, echtbreuk en overspel, koppelarij en concubinaat tot de lijfstraffelijke delicten, hoewel ze slechts zelden aan den lijve werden gestraft.⁶⁵ Met name echtbreuk, overspel en concubinaat werden als regel bestraft met een geldboete, variërend van £ 50,- voor concubinaat, tot £100,- voor de overige delicten, welke straf kon worden verhoogd tot £200,- in het geval van recidive. Als bijkomende straf kon men eerloos en trouweloos worden verklaard en onbekwaam om enig openbaar ambt te bekleden. Deze bijkomende straf kon worden opgelegd in het geval van overspel met een gehuwde vrouw, of in het geval van ontucht van een gehuwde man met een ongehuwde jonge dochter.⁶⁶

De gevallen die in het remissieregister voorkomen hebben in meerderheid betrekking op overspel van gehuwde mannen in allerlei variaties (met schoonzus, schoondochter, nichtje, dienstmaagd, of andere gehuwde en ongehuwde vrouwen).⁶⁷ Waarom werd in deze gevallen remissie gevraagd?

Uit het exposé van de remissiebriefven kan worden afgeleid, dat de achtergrond van de desbetreffende verzoeken wordt gevormd door een conflict tussen de kerkelijke en wereldlijke overheid over de jurisdictie. Echtbreuk en overspel behoren tot de categorie der delicten *mixti fori*. Zowel de kerkelijke als de wereldlijke overheid zijn bij preventie tot vervolging bevoegd. Dit wil zeggen, dat de vervolging verblijft aan die instantie die eenmaal met de vervolging een aanvang heeft gemaakt. Omdat het officiaalaat van het bisdom Roermond in dergelijke gevallen, in plaats van de gebruikelijke kerkelijke straffen, steeds vaker een geldboete ten behoeve van de armen of van vrome werken oplegde, wekte deze praktijk de afgunst van de rechterlijke officieren, die in het geval van een wereldlijke straf recht meenden te hebben op een aandeel in de boete.⁶⁸ Zij gingen daarom tot

⁶⁴ RAL, Hof van Gelre, voorl. inv.nr. 178, fol. 138-139, remissie voor Pauwels Thulmans uit Weert. Het remissieverzoek werd ingediend door zijn echtgenote en ondersteund door de armenmeesters van Weert, die de kosten van de financiële ondersteuning van zijn gezin niet langer konden opbrengen. Gevraagde remissie werd toegestaan onder de voorwaarde, dat Pauwels zich voortaan voorbeeldig zou gedragen “op pene daarvan mitsgaders van't voer gaende delict gepunieert ende gestraft te worden.”

⁶⁵ GLS, boek 6, titel 2 “*Van misdaden daer lijfstraff toestaet*”, § 3 “*Vrouwen, ende maeghdenvercrachters ende andere onerlicke ende verboden handel mit vrouwen*”

⁶⁶ Cfr. H. RECKMANN, *Das Strafrecht der Geldernschen Land- und Stadtrechte in dem Oberquartier von Roermond*, Geldern 1930, S. 55-54.

⁶⁷ RAL, Hof van Gelre, voorl. inv.nr. 178, fol. 15-18, remissie voor Thijs Muntkens en Geertruyd van Dam uit Hinsbeck (october 1606); fol. 36-38, remissie voor Wilhem opper Wien uit de Voogdij van Geldern (april 1607); fol. 43-47, remissie voor Johan Putzkens, scholtis van Nieuwstadt (augustus 1607); fol. 51-52, remissie voor Gerret ten Nagel uit Veerdt (Voogdij van Gelre) (april 1608); fol. 54-58, remissie voor Jacob ter Bruggen en Aleydt Heuskens, ingezetenen van Straelen (juli 1608).

⁶⁸ Cfr. J. HABETS, *Geschiedenis van het tegenwoordig bisdom Roermond ...*, dl. III, Roermond 1892, blz. 3-21. De vraag of de officiaal van Roermond geldboeten mocht opleggen in plaats van de gewone kerkelijke penitenties leidde tot een procedure tussen de momboir en de Staten van het Overkwartier enerzijds en de bisschop van Roermond anderzijds, welke in het voordeel van de bisschop werd beslist bij arrest van de Geheime Raad van 6 juli 1663; cfr. A. ANSELMO, *Ad edictum perpetuum commentarius*, Antverpiae 1664, p. 312, commentaar op art. 39 § 6: “*Quinimo potest episcopus mutare poenas spirituales in pecuniarias, si eas magis timendas putat.*” Voor wat betreft

vervolging over, ongeacht het feit, dat het delict inmiddels reeds door de kerkelijke rechter was afgedaan, met als gevolg, dat de remissiant in een onmogelijke bewijspositie gebracht werd. Om kerkelijke absolutie te verkrijgen, had hij zijn zonden moeten bekennen; hij kon daarna ten overstaan van de wereldlijke rechter moeilijk volhouden onschuldig te zijn. Er restte hem derhalve niets anders, dan zich op genade of ongenade te onderwerpen. Exemplarisch is in dit verband de casus van Wilhem opper Wien afkomstig uit de voogdij van Geldern.⁶⁹ “Doer ingeven des bosen vijants” had hij “in der nacht, wel beschenkt zijnde, hem misgaen ende [zich] bij de zuster van zijne huysvrouwe te bedde nedergelecht ende deselve beswangert”. Hij had hierover berouw gekregen en de officiaal van het bisdom⁷⁰ om vergiffenis gevraagd.

“D'welck sijn hoochw[eerdigheyt] hem op alzulcke bekentenisse ende berou gnedichlijck hadde geremitteert ende vergeven, hem opleggende sekere penitentie ende straff die welke hij openbaerlijck gants willichlijck volbracht ende voltogen hadde, hebbende gehoepd dat hij bij Godt ende die menschen pardon ende remissie sijner overtredinge solde gehadt hebben, alsoe dat hij dyenaengaende van nyemanden voirders solde gestraft kunnen worden, zoe sijn hoochw[eerdigheyt] hem oick toegesacht hadde. Op welke toeseegginghe hij als een onervaren huysman hem verlaetende heeft [na]gelaeten te versuecken oick onse remissie. Desnyettegenstaende is hij supliant voor ettelijcke daegen vanden verwalter des drostampts van Gelder geapprehendeert ende voorgisteren voor 't recht gestelt ende criminaliter aen het leven beclaecht geworden. Ende alsoe hij supliant nimmer meer gemeynt heeft sijn misdaet met recht te verdedigen dan sijn schult met leetwesen heeft bekend, willende liever publijckelijck ende openbaerlijck, hoewel tot confusie ende schande van sijner persoen met een doetcleet ende brandende keerse sijne opgelachte penitentie doen [om zich] van sijne sonde [te] excuseren, ... Soe is sijns supliants oitmoedige bidt dat ons gelieven wilde om godts wil hem arm sundigen mensch wederom tot genaeden aen te nemen ende alzulck feyt bij dronckenschap [door] listen des boosen vyants en doer menschelijcke krancheyt geschiedt, vuyt sonderlinge gratie oyck te remitteren ende vergeven.”

Van vergelijkbaar kaliber is de casus van Johan Putzkens uit Nieuwstadt, die toen hij op rijpere leeftijd scholtis was geworden, door de momboir werd geconfronteerd met de ontucht die hij in zijn jeugd, toen hij “noch jonck, wildt ende van weinig verstands [was] wesende” met verschillende vrouwen had gepleegd. Zijn misdragingen waren bij de officiaal van het bisdom aangebracht, waarna hij zijn excessen had bekend en daarvan vergiffenis had verkregen, mits voldoende zijn opgelegde penitentie. Daarmee was volgens Putzkens de strafrechtelijke kous af. Toen hij nu tot schout van Echt benoemd was, had de momboir geweigerd hem te beëdigen, vanwege de door hem in het verleden gepleegde ontucht. Door tussenkomst van de stadhouder had Putzkens echter gedaan weten te krijgen, dat hij alsnog beëdigd werd. De momboir had vervolgens *provisie van prise du corps* tegen hem verworven, hem doen aanhouden en hem het criminele feit van zijn “vier groffelijcke excessen van overspel” te laste gelegd. Omdat hij zich realiseerde, dat hij zich tegen deze aanklacht “met recht nyet en zoude connen verdedigen ende defenderen” - hij had de feiten immers reeds aan de officiaal bekend - verzocht hij stadhouder, kanselier en raden hem

het recht van onderheren en gerechtelijke officieren op een aandeel in de boete, zie: GLS blz. 362, art. 14.

⁶⁹ RAL, Hof van Gelre, voorl. inv.nr. 178, fol. 36-38, remissie voor Wilhem opper Wien, 29 april 1607.

⁷⁰ Bedoeld is Gregorius Gherinx, vicaris-generaal van het bisdom en officiaal onder bisschoppen Lindanus en Cuyckius (1588-1636), cfr. HABETS, *Geschiedenis van het tegenwoordig bisdom Roermond*, dl. III, blz.10.

“uyt bermherticheyt ende om de bittere passie ende verdienste Ons Lieffs Heeren” remissie te verlenen “ende hem te restitueren tot sijne goeden naem ende faem ende hem te maintaineren in zijne voors. officie van scholtis”. De gevraagde remissie werd hem verleend, zij het zonder de gevraagde clausule van rehabilitatie en restitutie.⁷¹ Omdat deze gevallen zich in een betrekkelijk geconcentreerde periode (1606-1609) voordeden en de momboir er nadrukkelijk bij was betrokken, lijkt het niet onaannemelijk, dat over de hoofden van deze ongelukkige remissianten een competentiestrijd is uitgevochten.

Motiverende omstandigheden

Naast een weergave van de feitelijke toedracht van het delict, dat aanleiding gaf tot het remissieverzoek, bevatte het request ook wel informatie die bedoeld was om het mededogen van stadhouder, kanselier en raden op te wekken en hen te bewegen de gevraagde gunst toe te staan, zoals verklaringen omtrent de goede levenswandel van de suppliant, vergiffenis door het slachtoffer, armoede van de suppliant in combinatie met de zorg voor vrouw en kinderen, dan wel zorg voor nooddriftige ouders. Daarnaast werd incidenteel verwezen naar militaire of andere diensten aan de Aartshertogen bewezen. Zo werd in 1608 ten gunste van Dierick Loepers uit Straelen meegewogen, “dat de voers. suppliant zedert date van't voirs. feyt diverse jaeren als soldaet ons getrouwelick heeft gedient ende zijn leven oyck grootelijck heeft geäventueert in het innemen van onse huysse van Wachtendonck”⁷²; en in 1618 beriep Henricus Meyer uit Erkelenz zich erop, dat hij:

“in verscheyden staeten ende eeren tot den dienst vande prince van den lande ende de welvaert van zijn vaderlandt zedert den jaere 1580 inde sweerlijcke trouble tijden hem eerlijck ende vromelijck sonder eenige reprehensie gecomperteert zoude hebben, ende Zijnen Conincklike Majesteyt (hoogloffelijcker memoriën) ende Ons - d.w.z. de Aartshertogen - verscheyden wel bekende diensten gedaen.”⁷³

Soms werd een remissieverzoek kracht bijgezet, door erop te wijzen, dat de suppliant, bij het uitblijven van gratie, nog langer genoodzaakt zou zijn in het gezelschap van ketters te verblijven, met het risico dat hij daardoor van het katholieke geloof zou kunnen afdwalen. Zo verzocht Dionys Vladeracken, die wegens doodslag begaan aan Jacob Vaessen uit Weert naar Heusden “alwaer de ketterije alleen geëxerceert wordt” gevlucht was, remissie, opdat hij zich in 's-Hertogenbosch zou kunnen vestigen “om aldaer d' exercitie van de catholique roomsche religie te mogen genieten.”⁷⁴ In juli 1614 verzocht de weduwe Jans uit Venlo remissie vanwege haar zoon Peter, die “veltluchtig” geworden was wegens doodslag begaan aan Willem van Gogh en uiteindelijk te Amsterdam beland was, “opdat hij met geene ketterije in Hollant en mochte besmet worden.” Dit verzoek werd ondersteund met een attest van de pastoor van de St. Petruskerk te Keulen, waaruit zou moeten blijken dat Peter Jans zich “aldaer zedert den lesten aprilis 1613 eenen jaer ende dach catholiquelijck

⁷¹ RAL, Hof van Gelre, voorl. inv.nr. 178, fol. 43-47.

⁷² RAL, Hof van Gelre, voorl. inv.nr. 178, fol. 70; ook in het hiervoor blz. 24 besproken geval van Johan Putzkens werd gewezen op militaire verdienste bij de “ontsettinge van Grol”.

⁷³ RAL, Hof van Gelre, voorl. inv.nr. 178, fol. 215-219

⁷⁴ RAL, Hof van Gelre, voorl. inv.nr. 178, fol. 143-146, remissie voor Dionys Vladeracken, november 1611

ende deuchdelijck hem heeft gehouden ende gedragen.”⁷⁵ Dergelijke omstandigheden werden vermeld als onderdeel van het formele verzoek om genade, waarmee elk request eindigde.⁷⁶

Besluitvorming

Het dispositieve gedeelte van de remissiebrief is zeer formeel gesteld. Het verzoek wordt “uyt sonderlinge gratie” formeel toegestaan door de soeverein, door middel van een besluit van stadhouder, kanselier en raden, gelet op het advies van de momboir en van de rechterlijke officier ter plaatse.⁷⁷ Hierna volgen de verdere modaliteiten van de gratie, conform de ordonnanties van 1541 en van 1589: schadeloosstelling van geïnteresseerde partij, betaling van de amende, tijdig verzoeken van interinement.⁷⁸ De hoogte van de amende varieerde tussen de £ 25 en £ 800 voor doodslag en tussen £ 20 en £ 500 voor overspel. Eerst nadat aan al deze verplichtingen is voldaan kan de remissie effect sorteren

⁷⁵ RAL, Hof van Gelre, voorl. inv.nr. 178, fol. 175-178, remissie voor Peter Janss, juli 1614

⁷⁶ “Biddende daeromme zeer oitmoedelijck onsen zeer lieven ende getrouwen die stadhouder, cantzeler ende raeden onses voers. hertogdoms Gelre ende graaffschaps Sutphen, dat hun gelieven wilde in onsen naeme ende van onsen wegen 't voors. feyt om Godtz-wille hem te remitteren ende te vergeven met alle bruecken daertoe staende en alle 'tgene hij daerbij misdaen mochte hebben, al naerder bij die voers. requeste aengetogen” (RAL, Hof van Gelre, voorl. inv.nr. 178, fol. 2); “Biddende hij suppliant zeer oitmoedelijck den voors. onsen zeer lieven ende getrouwen die stadhouder, cantzeler ende raeden, dat hun gelieven wilde van onsen wegen 't voors. misdaet hem genedelijck te vergeven ende daarvan brieven van remissie in behoirlijcke forme te verlenen, ende dat nyttegenstaende 't feyt noch nyet overjaert en is, zoe hij daerom gevangen gehouden wordt, al naerder bij de voers. requeste aengetogen” (*ibidem*, fol. 12); “Ende zeer oitmoedelijck biddende, dat in allen gevalle hun gelieve in onsen naeme ende van onsen wegen 't genen hij daerbij misdaen mochte hebben om Godswille ende zijne bittere passie genadelijck te vergeven, te meer zoe hij een arm geselle is ... ende hij belast [is] met vrouwe en kinderen, al naerder bij de voers. requeste aengetogen” (*ibidem*, fol. 15); “Soe is zijn oitmoedich bid ende begeren, dat den voors. onsen lieven ende getrouwe, die Stadthouder, Cantzelaer ende Raeden gelieve zoe verre blijcken can vuyt informatie opt feyt genomen, dat hij in 'tgene voorschreven culpabel is, 'tzelve feyt bij een groot ongeluck *sine proposito* ende vuyt dronckenschap geperpetreert zijnde, om de bittere passie ons salichmakers te remitteren ende vergeven, al naeder bij die voers. requeste aengetogen.” (*ibidem*, fol. 22)

⁷⁷ “Waerom soe eest, dat wij bij deliberatie van voers. Stadthouder, Cantzelaer ende Raeden, ierst daerop bij hun gesien d'informatie op't voers. stuck genomen met advis vande stadthouder des scholtisampts van Ruremunde, genegen zijnde ter oitmoedige bede vanden suppliant ende prefererende gratie voer riguer ende strengheyt van justitie, hebben den voers. suppliant geremitteert, quytgescholden ende vergeven, remitteren, quytgeschelden ende vergeven mits desen vuyt sonderlinge gratie 'tfeyt hierboven verhalt met alle bruecken zoe corporele als criminele samptelijck al datter aenleeft ende 'tgene hij ons ende justitie daerbij vervallen mach wesen ende misdaen heeft, hem stellende mits desen tot zijnen goeden naem ende faemen, sampt in alle zijnen goederen zoe hij eenige heeft, gelijk hij was voer de toecompste van 't voers. feyt...”

⁷⁸ “... imponerende hierop een eewich verswijch onsen momboir den voers. stadthouder des scholtisampts van Ruremunde ende allen anderen onse officieren, satisfactie ende beteringe alvoren gedaen zijnde der geïnteresseerde partije, indijen zulck niet gedaen en is, behoudelijck dat de suppliant gehalden wert 't voers. feyt tegen ons te beteren civilijck alleenlijck nae gelegentheyt vande misdade, faculteyt van zijn goederen ende d' ordonnantie van onsen heer vader - onsterffelijcker memorie - daerop gemaect ende dat oyck hij gevanckelijck zal blijven ter tijt toe het interinement gedaen ende d'amende civile betaelt zal zijn aen onsen rentmeester die daarvan rekening, bewijs ende reliqua zal doen 't onsen proffijte met d' andere penn[ingen] van zijn bewinde. Welck interinement de voers. suppliant gehouden wordt te versuecken van onsen voers. Stadthouder Cantzelaer ende Raeden, ...”

en dienen alle rechterlijke officieren zorg te dragen, dat de beneficiant inderdaad van de verleende gratie kan genieten.⁷⁹

Samenvatting

De uitoefening van het recht van remissie in de Zuidelijke Nederlanden is op het einde van de zestiende en aan het begin van de zeventiende eeuw nog geen exclusieve bevoegdheid van de Geheime Raad. De Criminele Ordonnantie van 1570 houdt formeel nog altijd rekening met andere terzake bevoegde organen en instanties. Voor zover deze over legitieme - en aantoonbare - aanspraken beschikken worden deze gerespecteerd. De concrete uitoefening van het gratierecht wordt echter wel zoveel mogelijk aan vaste regels - zoals tevoren reeds neergelegd in de ordonnantie van 1541 - gebonden. Deze regels werden nadien vernieuwd door middel van de ordonnantie van 1589. Het Eeuwig Edict van 1611 verklaarde de ordonnanties van 1541 en 1589 opnieuw nadrukkelijk verbindend voor de Zuidelijke Nederlanden.

Het Hof van Gelre te Arnhem / Roermond was op grond van art. 28 van zijn instructie uit 1547 tot het verlenen van remissie bevoegd. Deze bevoegdheid werd in de nieuwe instructie van 1609 bevestigd. Uit de totstandkomingsgeschiedenis van deze instructie blijkt, dat ook rechterlijke officieren en onderheren in het Overkwartier in het begin van de zeventiende eeuw nog aanspraak maakten op het gratierecht, maar dat deze pretenties door de momboir met succes werden bestreden. Voor zover zij hun rechten niet met zegel en brief konden bewijzen, werden zij na 1609 geacht dit recht effectief verloren te hebben. Tot 1640 is er nog sprake van een competentiegeschil over de uitoefening van het remissierecht tussen de stadhouder enerzijds, en kanselier en raden anderzijds, dat uiteindelijk in het voordeel van kanselier en raden werd beslist.

De uitoefening van het remissierecht door het Hof van Gelre droeg geen incidenteel karakter. Tussen 1606 en 1622 werden 78 remissiebrieven door stadhouder, kanselier en raden verleend.

Het Hof van Gelre speelde in de praktijk van het gratierecht een dubbele rol. Enerzijds waren stadhouder, kanselier en raden belast met de verificatie en de bevestiging van remissiebrieven die door de Geheime Raad of andere instanties waren verleend; daarnaast verleenden zij ook zelf dergelijke brieven, die zij tevens interineerden. In de periode 1601-1622 werden aldus twee remissiebrieven van de Geheime Raad ter bevestiging aangeboden. In één geval weigerde het hof wegens sub- en obreptie tot bevestiging over te gaan. Deze

⁷⁹ "... ontbiedende demnae denselven onsen Stadthouder Canzelaer ende raeden ende onsen voers. momboir, mitsgaders den voers. Stadthouder des scholtisampts van Ruremunde ende voirts alle onse Amptluyden, scholtissen ende alle andere onse officieren, iustitieren ende wethouderen, haeren stadthouderen ende eenyegelijcken besunder zoe 't hem aengaen mach, dat zij den voers. impetrant van dese onse remissie, pardon ende gratie ende van allen den inhouden van desen in maten ende wegen hier voren verhaelt, rustelijck, vredelijck ende volcomelijck laten genieten ende gebruycken, sonder hem terzaecke van dijen te doen off laeten geschieden eenich hinder, letsel off moyenisse aen lijff noch aen goedt, maer ter contrarien den voers. supliant ende zijn goederen ist noodich stellen en doen stellen tot volcomen delivrance ende vrijheydt."

remissiebrief werd vervolgens door een eigen remissiebrief van stadhouder, kanselier en raden vervangen.

Ten aanzien van de vorm van de “Roermondse” remissiebrieven kan worden opgemerkt, dat zij exact het formulier volgden van de brieven zoals ze door de Geheime Raad namens de soeverein werden uitgegeven. Alleen de *mention de service* en het zegel wijken af.

Inhoudelijk hadden deze remissiebrieven betrekking op drie categorieën delicten: doodslag, diefstal en ontucht. In het geval van doodslag werd rekening gehouden met de criteria zoals neergelegd in de ordonnantie van 1589 en nadien in het Gelderse Land- en Stadsrecht van 1619. Remissibel waren ongelukken, “onnosele” doodslagen, noodweer, verdediging van eigen woning en noodweereces. Het feit diende verjaard te zijn en de nagelaten betrekkingen verzoend. In de gevallen van diefstal was als regel sprake van verzachtende omstandigheden. De gevallen van ontucht deden zich in een betrekkelijk geconcentreerde periode voor. De aanleiding van de remissie-verzoeken was hier vermoedelijk een competentiegeschil tussen de wereldlijke en kerkelijke rechter terzake van delicten *mixti fori*, dat over de hoofden van de arme remissianten werd uitgevochten.

Bij de toekenning van de remissie en bij de bevestigingsprocedure werden de voorschriften van de ordonnanties van 1541 en 1589 nauwkeurig gevolgd.